

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI'NIN OSMANLI'YA ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ROİALA MAMEDOVA

ANKARA-2018

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI'NIN OSMANLI'YA ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ROİALA MAMEDOVA

TEZ DANIŞMANI

DOÇ.DR. HATİCE ORUÇ

ANKARA-2018

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI'NIN OSMANLI'YA ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Hatice ORUÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../20....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Roiala MAMEDOVA

İmzası

.....

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu tez çerçevesinde çalışılan konu, uzun süreli araştırmalarım ve yoğun mesaim dayanamaktadır. Çalışmaya başlarken, bazı hedefler edinmişim: Çalıştığım konunun her şeyden önce Türk tarihçiliği açısından hem yeni, hem de benim açımdan öğretici konu olması gerekirdi. Konu arayışı sırasında hocalarımın ve çevremdeki arkadaşlarımın fikirlerine başvurdum. Önerilen konular arasında değerli tarihçi Ekber Necef'in önerdiği konu dikkatimi çekti. Dünyaya "Küçük Buzul Çağı"nın penceresinden bakmak gerekiyordu. Bu benim için yabancı ve aslında dünya için yeni olan Çevre Tarihçiliğine girmek demektir. Zorlanacağım daha başından aşikârdı. Hocalarımın telkinleri vekendime güvenim sayesinde konuya atıldım. Araştırmaya başladığım zaman konunun ilginçliği beni kendine çekti. Zira bu mesele, bugünkü dünya düzenini oluşturan önemli nedenlerden biriydi. Daha önce hep düşünmüşümdür, nasıl oldu da Vikingler, Amerikanın ilk misafirleri olduğu halde, kıta Kristof Kolomb tarafından keşif edildi? Avrupa Ortadoğu'nun önüne nasıl geçti? Avrupa coğrafi keşiflere neden ihtiyaç duydu? Osmanlı dünya ticaretinde önemli bir merkezken önemini nasıl kaybetti? Celali isyanları, gücünün doruk noktasında olan Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl gerçekleşme imkânı buldu? Tezimde hem kendim için, hem de okurlar için zikri geçen türden sorulara cevap bulmaya çalıştım. Aslında bu sorular daha önce pek çok tarihçinin de ilgisini çekmiştir. Ancak neticede yeni bir bakış açısı, yeni bir yanıttır. Umarım temeli sağlam bilgilere dayanan yeni bir bakış açısı oluşturabilmişimdir.

Tez konum Türk tarihçiliğinde yeni olduğu için kaynak bulmakta bir hayli zorlandım. Bazı kitapları arkadaşlarım aracılığıyla yurtdışından temin ettim. Yardımları için onlarateşekkür ediyorum. Bu çalışma sırasında bilgi ve birikimini

benden esirgemeyip konu önerisinde bulunan Ekber Necef'e minnettarım. Özellikle de desteğini benden esirgemeyen, hep yol gösteren saygıdeğer hocam ve danışmanım Doç.Dr. Hatice ORUÇ'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışma sırasında maddi, manevi desteğini esirgemeyen aileme iyi ki varsınız demek istiyorum, özellikle de annemin ellerinden öpüyorum. Çalışmam Türk tarihçiliğine bir damla katkı sağlarsa, ne mutlu bana.

Roiala Mamedova

Ankara-2018

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	3
İKLİMİN TARİHE ETKİSİ	
1. Çevre Tarihi	3
2. İklimin Uygarlığa Etkisi	5
3. Küçük Buzul Çağı	8
4. Buzlaşmanın Nedenleri	13
5. Krizle İlgili Teoriler	18
II. BÖLÜM	20
AVRUPA'DA KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI	
1. Vikingler	20
2. Açlık	24
3. Veba	33
4. Büyük Coğrafi Keşiflere Yeni Bakış	39
5. Küçük Buzul Çağının Getirdiyi Savaş ve Ayaklanmalar	43
III. BÖLÜM	47
KÜÇÜK BUZUL ÇAĞININ OSMANLI'YA ETKİSİ	
1. Osmanlı'da İklim Tarihçiliği	47
2. Büyük İklim Olayları	49
2. 1. Kuraklık	49
2. 2. Sert Soğuklar	54

2. 3. Seller	59
2. 4. Fırtına	61
2. 5. Veba	64
3. Doğal Afetler ve Siyasal Yansımalar	66
4. Ekonomik Etkiler	72
5. İsyân İklimi	78
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	89
EKLER	96
ÖZET	100

KISATMALAR

Yay. : Yayınevi

çev. : Çeviri

s. : Sayfa

trans. : Translated

c. : Cilt

b. : Baskı

haz. : Hazırlayan

ed. : Editör

sy. : Sayı

pro. : Produced

KSÜ : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

neş. : Neşriyat

GİRİŞ

Bilimin çeşitli alanları varoluşlarını sürdürebilmek için mutlaka alakalı diğer bilimlere yaslanmak zorundadır ve kaynaklarla varolan tarih, kaynak olmadığı zaman hep susmuştur. Tarihçiler bazen kaynakları konuştururken neyin doğru, neyin yanlış, olduğunu belirlemede güçlük çeker. Bu zaman konuyu aydınlığa kavuşturmak için onun yardımına gerekli bilim alanları koşar. Bundan dolayı biz tezimizde tarihle coğrafya arasındaki karşılıklı ilişkiyi tartışmaktayız.

Dünyamız varolduğu zamandan beri coğrafi faktörler, insan topluluklarını ve onların yaşamlarını hep etkilemiştir. İbn Haldun'un çok önemli bir sözü vardır: “*Coğrafya kaderdir*” ve dünya varolduğu sürece bu ifade hiçbir zaman önemini kaybetmeyecektir. Dolayısıyla insan ve coğrafya ayrı bir şekilde düşünülemez. Bu yüzden Lucien Febvre, “*tarihçiler, birer coğrafyaçı olun*” demektedir.¹

XX. asra kadar kroniklerde doğa olaylarından ya ilgisiz bahsediliyorsa da o zamanın düşüncesine göre yıldırım, sel, kuraklık gibi olayları Tanrının insanları cezalandırması şeklinde açıklanıyordu. Bu yüzden doğa olaylarının dikkate alınması nadirdi. Çoğunlukla da dikkate alınmıyordu. Doğa olaylarına bir kronikçi değinirken, bir diğer kronik yazarı, meseleyi görmezden gelebiliyordu. Sonuçta, olaylar arasında büyük boşluklar oluşuyordu.²

¹ Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi*, çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, s. 24.

² Lev Gumilyov, *Etmogenez ve Yerin Biosferi*, çev. Kamil V. Nerimanoğlu ve Aliheyder Ağakişiyev, Nurlan Yay., Bakı, 2005, s. 21.

Bir tarihi olayın anlaşılabilmesi için bir mekânın içinde o topluluğun hayatına etki eden coğrafi faktörleri bilmek gereklidir. Fernand Braudel'e göre, coğrafi özelliklerin kendi tarihi var, bu özellikler hesaba katılmadan tarihi olaylar anlaşılabilir.³ Ancak tarihin istediği, yalın ve mutlak bir coğrafya bilgisi değildir. İnsan topluluğunun yaşamını biçimlendiren, milletlerin, devletlerin, kültürlerin meydana gelmesine etki gösteren ve tarihi olayların anlaşılmasına yardımcı olan yöntemli bir coğrafya bilgisidir.

Tezimizde önemli coğrafi etken olarak iklim üzerinde durmaktayız. Montesquieu'ya göre toplumları iklim, din, kanunlar, hükümet ilkeleri, tarihten alınan dersler, ahlak, örf ve adetler yönetir. Bu 8 ilkenin birleşimi toplumun genel ruhunu yansıtır.⁴ Konumuzla ilgili İbn Haldun'un XIV. yüzyılda kaleme aldığı *Mukaddime* adlı eseri büyük öneme sahiptir. Ona göre, tarihi oluşturan esas unsur "insan" olduğu için iklimin insanlar üzerindeki etkisi, tarihi olayları da doğrudan veya dolaylı şekilde etkilemiştir. Bu vesileyle İbn Haldun, farklı örnekler vererek iklim koşullarının insanlar üzerindeki etkisini açıklamıştır.⁵

³ Burke, *Fransız Tarih Devrimi*, s. 77.

⁴ Ülker Gürkan, "Montesquieu Ve Kanunların Ruhu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 40, sy. 1, 1988, s. 16.

⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 2007, s. 260-268.

I. BÖLÜM

İKLİMİN TARİHE ETKİSİ

1. Çevre Tarihi

İklim zamanın bir fonksiyonudur. Değişir; dalgalanmaya tabidir; bir geçmişi vardır. İklimin bir süre boyunca meteorolojik koşulların özet açıklaması olduğu doğrusu da, bu açıklamalar mevsimden mevsime göre değişiklik gösterir. Yüzyıllık dönem için elimizde olan rakamlar herhangi bir bölgenin ikliminin kesin resmini ortaya koyamamaktadır. Bu durum; meteorologlar, coğrafyacilar, glaciologistler, jeologlar ve palinologlar tarafından bilinmektedir.⁶ Ama bu duruma rağmen küresel ısınma ve sonuçları son dönemlerde uzmanları ciddi şekilde düşünmeye sevk etmektedir. Konunun geçmişteki etkisini öğrenmek için araştırma yapılması zarurıydı. Tarihçiler belgeler yetersiz olduğu için iklim bilimden, iklim bilimciler de iklim bilimi yetersiz olduğu için tarihten istifade ettiler. Sonuçta 1970'li yıllarda literatüre *Çevre Tarihi* terimi girdi. Çevre tarihinin alanı, doğa ile insanın karşılıklı ilişkisini incelemektir. Bu bilim dalına göre insanlık tarihi doğadan ayrı anlaşılabilir. Zaten bu bilimin gayesi de toplum-doğa ilişkisini saptamaktır.⁷

Çevre tarihi alanındaki ilk girişimler genellikle başarısızlıkla sonuçlandı. Tarihçiler, konuya öznel yaklaşarak farklı boyutlara çektiler. Örneğin, Elsworth Huntington, Asya'daki iklim dalgalanmasına karşı önyargılı bir çalışma yaptı.

⁶ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Times of Feast, Times of Famine: A History of Climate Since the Year 1000*, Trans. Barbara Bray,, Doubleday/company inc, New York, 1971, s. 7.

⁷ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, Ankara, 13-14 Ekim 2016, s. 10.

İklimin etkisini küçümseyerek, Moğol göçlerini salt başlangıcından itibaren değerlendirmeye gayret etti.⁸ Diğer tarafın argümanlarına göre, hiçbir olay durup dururken yaşanmamıştır. Nazilerin erken gelen ve çok soğuk bir kış nedeniyle Rusya’da yaşadığı bozgun, Fransız İhtilali, Celali İsyanları, Büyük Patates Kıtlığı, özellikle Avrupa ülkelerini coğrafi keşiflere sürükleyen nedenler ve daha birçok tarihsel olayı geleneksel tarih yaklaşımıyla çevresel süreçleri dikkate almadan açıklamak, bu olayları gerektiği gibi değerlendirememek anlamına gelmektedir.⁹

Bazı tarihçilere göre, nedeni iklim olaylarında aramak kolayca kaçmaktır. Ancak Sam White’in düşüncesine göre, basit açıklamalar her zaman yanlış olmadığı gibi, karmaşık açıklamalar da her zaman doğru değildir.¹⁰

Etkenler olayları tekbaşına açıklayamadığından tarihçiler genellikle cevabı sosyal, siyasal yapıda aramışlardır. Jared Diamond “*Çöküş: Medeniyetler Nasıl Ayakta Kalır?*” adlı kitabında iklim olaylarının tek başına olmasa bile birkaç etken ile birlikte tarihe yön verdiğini ifade etmektedir. Bu bakış açısıyla kitabında 5 grup çevre etkenine değinmiştir: 1. Çevreye Verilen Zarar; 2. İklim Değişimi; 3. Düşman Komşular; 4. Dost Ticaret Ortakları; 5. Toplumun Çevre Sorunlarına Verdiği Tepki.

İskandinavlar’ın Grönland’a vardıklarında buradaki koşulların uygun olması nedeniyle bir süre refah içerisinde yaşadıklarını gördük. O

⁸ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Times of Feast, Times of Famine ...*, s.7.

⁹ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri”, s. 7.

¹⁰ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa Yay., İstanbul, 2013, s. 39.

*zamana kadar hiçbir ağacın kesilmediği, çayırlarında hiçbir hayvanın otlamadığı bakir topraklara gelmişlerdi. Ayrıca geldikleri dönemde otların yetişmesine izin veren ılıman iklimin hüküm sürmesi, denizlerin buzla kaplı olmaması ve İskandinav yerleşim yerlerine yakın yerleri veya onlara ait avlanma sahalarında yerel Amerikalılar'ın olmaması İskandinavların çok işine yaramıştı.*¹¹

Griswold'a göre, tek nedene bağlı açıklamaları yanlış sayarak, ortaya atılan birden çok nedene bağlı açıklamalar bazen yine sorunu çözmez ve insanda aynı ölçüde yanlışlık duygusu uyandırır.¹² Aynı zamanda Jack Goldstone, erken modern dönemde Avrupa ve Asya üstüne yaptığı bir araştırmada çevresel değişikliklerin nüfus yapısında değişikliklere ve oradan da devletin çöküşüne yol açtığı sonucuna varmıştı.¹³

2. İklimin Uygarlığa Etkisi

İklim dalgalanmaları, hilkatten itibaren insanların yaşamını biçimlendirmiştir. İnsan hayatta kalmak için doğayla hesaplaşmak zorundadır. İklim değişiklikleri, ilköğretimden günümüze değin dünya ekosistemini ve yapısını etkilemiş; İnsan hayatının farklı sahalarında derin izler bırakmıştır.

¹¹ Jared Diamond, *Çöküş: Medeniyetler Nasıl Ayakta Kalır ya da Yıkılır?*, çev. Elif Kırıl, Timaş Yay., İstanbul, 2006, s. 285.

¹² Sam White, *Osmanlıda İsyen İklimi*, s. 306.

¹³ Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012, s. 29.

1800-1850 seneleri arasındaki tarihsel dönem, geleneksel toplumların son çağıydı. Geleneksel toplumdaki köylüler, çiftliklerini ve hasatlarını korumak için fırtınalara ve yağmurlara karşı tanrılara dua etmek mecburiyeti hissetmekteydi. Tanrıdan cevap alabilmenin kolay yolunu dahi bulmuşlardı. İklim olaylarından korunmak için azizler, tanrı olarak görevlendirilmişti. Fransa'daki Semur-en-Auxois Kilisesi'nde XVI. asırdan kalma bir vitray pencere bulunmaktadır. Üzerinde gök gürültüsüne ve şimşeklere karşı dünyayı koruyan tanrı vasfında iki aziz tasvir edilmiştir: Aziz Medard ve Aziz Barbara. Bu tasvirdeğim yerindeyse, Marquis de Sade'ye layık bir sahne sunmaktadır: Zira tasvirde öncelikle kurbanın açık sinesi ardından bedene yapılan işkenceler venihayetinde yakılması resmedilmiştir Tasvir edilen ayinin amacının sunulan kurban vasıtasıyla yıldırımlardan korunmak olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

Ortaçağ'da sıcakların ortaya çıkması iklim dengesinin aniden değişimine neden olmuştur. Bu olay dünyanın her tarafını farklı şekilde etkilemiştir. Sıcak iklim 900-1100 yılları arasında Grönland'da Vikinglerin koloni kurmasına imkân sağlamıştır.¹⁵

Sıcak havalar, her ne kadar Vikingler için imkân sağlamış olsa da Mayalar için tam aksi söz konusudur. Mayalar dönemin en gelişmiş uygarlığını yaratmışlardı.

¹⁴ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, Basic Books, New York, 2002, s. 108.

¹⁵ M. Ali Özdemir, "İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, c. VI, sy. 2, Aralık 2004, s. 173.

Onlar gelişmiş kentler kurmuşlardı. Mayalı astronomlar, güneş yılını ve ayın kesin uzunluğunu gözlemlemeyi biliyorlardı. Ayrıca Venüs gezegeninin tam yörüngesini bilmekle birlikte hem elipsi, hem de sıfır rakamını bulmuşlardı. Böyle bir medeniyet aniden yok oldu.¹⁶ Maya kentleri 50-100 yıl içerisinde terk edildi. Ilımlı iklime uyum sağlamış Mayalar, sıcaklara dayanamadılar. Sıcak hava hayvanve bitki örtüsünün bile değişmesine neden oldu.¹⁷ Aşırı sıcakların ertesinde ortaya çıkan aşırı soğuklar da sonuçsuz kalmayarak, bazı uygarlıkları altüst etmiştir. 1350-1850 seneleri arasında kapsayan ve Küçük Buzul Çağı olarak bilinen devir, ilk olarak Grönland'daki Viking kolonileşme sürecinin sonunu hazırlamış, dünya üzerinde genel değişime neden olmuştur. Çağın en soğuk dönemi, 1560-1850 arasında yer alan süreçte yaşanmıştır. Dolayısıyla bu süreçte, değişimin etkileri daha geniş çaplıdır. Halk için kötü sonuçlar doğuran bu devir aşağıda tartışılacağı üzere insanların sağlığını bile etkilemiştir.¹⁸

İklim bizatihi savaşların kaderini dahi değiştirecek bir etkidir, tarihte bu duruma örnek oluşturabilecek birçok hadise yaşanmıştır. Macaristan kralı II. Albrecht, 1438'te kayınpederi Sigismund'un yerine hakimiyeti devraldıktan sonra idare hakkını kabul etmeyen Bohemyalılar'a karşı sefere çıkmıştı. Bu esnada Kral II. Albrecht'i karargâhında ziyaret eden Kastilyalı seyyah Pero Tafur, soğukun şiddetine

¹⁶ Maya medeniyetinin yokoluş sebebi, Avrupalı hakların sömürgecilik faaliyetleridir gibi bilinmektedir. Unutulmamalı ki, her iki etken birlikteydi.

¹⁷ M. Ali Özdemir, "İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", s. 180-181.

¹⁸ M. Ali Özdemir, "İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", s. 173.

şaşırmıştı. Kent o kadar soğuktu ki, kral ve saray erkânı sokaklarda harman makinelerine benzer tahtadan araçlarla geziyorlardı. Cam gibi donan sokaklar yüzünden insanlar ata bile binmeye korkuyordu. Seyyah soğuktan dişlerinin dahi düşmek üzere olduğunu yazmaktadır.¹⁹

3. Küçük Buzul Çağı

Farklı alanlardaki uzmanların çalışmaları sayesinde Küçük Buzul Çağı'nın varlığı 1950'li yıllarda keşif edildi. Küresel ısınmadan yola çıkarak Alp buzullarının yer değişimini incelediler ve böyle bir çağın olduğu kanaatine vardılar.²⁰ Paleocoğrafik ve morfoiklimatik kanıtlara göre, jeolojik dönemlerde iklimde önemli değişimler olmuş, iklim kuşakları düşey ve yatayyönde kaymıştır.²¹ XIV. asrın başlarında Grönlanda'da buzullar ve Kuzey Atlantik'te deniz buzulları güneye doğru ilerlemişve Kuzey Avrupa'da ortalama sıcaklıklar 1 dereceye kadar düşmüştür.²² Karotlar'da buzulların ilerilemesi 100 yıl boyunca sürmüştür.²³

¹⁹ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası, Aristoteles'in Yeniden Keşfinden Konstantinopolis'in Fethine*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Yay., İstanbul, 2014, s. 737.

²⁰ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 182.

²¹ M. Ali Özdemir, "İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", s. 175.

²² H. Evrim Şüküroğlu, "Buzullar ve Kuvaterner Buzul Dönemleri", *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, sy. 18, Ankara, 2014, s. 59.

²³ Emin Güngör, M. Namık Çağatay, "Karadeniz'de Son 3000 Yılda Ani Çevresel Değişimler", *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, c.V, sy. 4, İstanbul, Ağustos 2006, s. 30.

Fransız tarihçi Emmanuel Le Roy Ladurie, 1960’larda ilk kez Küçük Buzul Çağı’nın bir iklim olgusu değil, tarihsel bir olay olduğunu ortaya koydu. Alpler’de XVI. asır sonlarından XIX. asır ortalarına kadar buzul ilerleyişindeki birkaç dönemin izlerini sürdü. Kuzey Avrupa’da soğuk kışların yaşandığı dönemde Akdeniz’in de benzer oranda sert kışlara maruz kaldığını saptadı.²⁴

Arktik buzun İzlanda’ya ve Faroe Adaları’na yayılması, Atlas Okyanusu’nun şimali ile Güney Doğu İzlanda arasında kalan bölgenin bugünkünden 5 derece daha soğuk olmasına neden oldu. Neticede, 50 ve 61 paralellerden 65 paralel aralığında yer alan bölgelerdeki ısı farkı oldukça arttı. Bu durum ise Atlas Okyanusu’nun şimalinde günümüzdeki en kötü fırtınaların çoğunun şiddetini aşan vezaman zaman rastlanan siklonik rüzgâr fırtınalarının ortaya çıkmasına temel oluşturmuş gibi görünüyor.²⁵

Sıcaklık düşüşü, Küçük Buzul Çağı’nın tamamı boyunca aynı oranda ve kesintisiz yaşanmamıştır, kendi içerisinde daha sıcak ve daha soğuk dönemleri ihtiva etmiştir.²⁶ Küçük Buzul Çağı (1300-1900) periyodunun en soğuk dönemi “Late Maunder Minimum (1675–1715)” şeklinde adlandırılan dönemidir. “Late Maunder Minimum” döneminde Kuzey ve Güney Yarımküre’deki buzullar ilerlemiştir.

²⁴ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 182.

²⁵ Hubert H. Lamb, *Climate, History and the Modern World*, Routledge, New York, 1995, s. 198-199.

²⁶ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri”, s. 10.

Avrupa'nın şimdiki iklim'ine nazaran "Late Maunder Minimum" döneminde kış ve ilkbahar ayları daha fazla soğuk, yaz ayları ise daha az sıcak ve yağışlı olmuştur.²⁷

1682 yılında Amsterdam'da kablosuz birinci dalga ölçen cihazın gösterdiği gibi deniz seviyesinin az ölçüde düşük olduğu zamanlarda bile deniz taşkınlarının, erozyonların ve kum fırtınalarının sahildeki birçok yerleşim yerini harap ettiği ileri sürülmüştür. Bu durum en iyi şekilde İspanya Donanması hava raporlarının incelenmesiyle daha net biçimde görülebilir. Donanmanın seyahati süresince kayda alınmış altmış günün hava durumu raporlarının incelenmesi, düşük basınç bölgelerinin pozisyonlarını, onların seyahat hızının o yılın yazının doğu rüzgârlarının en azından altı vakada hazırda mümkün olan azami hızlarına yakın ya da daha yüksek olduğunu çıkarsamamıza yeterli olacak kadar dakik belirtildiğini gösterir.²⁸

İnsanlık tarihi iklimdeki değişikliklerden hep etkilenmiştir. Kötü hava sonucu ortaya çıkan kaynak kıtlığı Maya ve Roma gibi birçok uygarlığın sonunu getirmiştir. Ama insanları adapte yeteneğinden yoksun vemetereolojik değişikliklerin pasif kurbanları gibi gösteren bu bakış açısı; belirlenimci (determinist) ve tek nedenci (monocausal) olmakla eleştirilmiş vebirçok tarihçi iklimle ilgili bu hikayelere şüphe ile yaklaşmıştır. Tarihçi Parker'ın nazariyesi tamamıyla bu eleştirilerin odağındadır. Parker, İrlanda Katolik ayaklanması ve Babür iç savaşı da dâhil olmak üzere XVII. yüzyılın ortalarına kadarki tüm mühim tarihi hadiseleri, kuzey yarımkürede yaşandığı tahmin edilen iklim olayları ile irtibatlandırmıştır. Yıllık kış ve yaz

²⁷Çağatay Emin Güngör, M. Namık Çağatay, "Karadeniz'de Son 3000 Yılda Ani Çevresel Değişimler", s. 30.

²⁸ Hubert H. Lamb, *Climate, History and the Modern World*, s. 199.

sıcaklıkları değerleri Merkezi Avrupa için 1500'lerden, Hollanda için 1201, İsviçre için 1525, İngiltere için 1660 ve Almanya için 1000 yılından itibaren mevcuttur.

Bu göstergeler, Ortaçağ'dan beri Avrupa'da iklim değişikliklerinin zaman ve boyutunu değerlendirme imkânı sağlar. Bu en eski ve tahmini rakamların doğruluğunu değerlendirmek için, 1211 senesinden 1500'deki fiyat devrimine kadar İngiltere'de ve Hollanda'da buğday fiyatlarının karşılaştırılması gereklidir. Şarap kalitesi, havaya duyarlı olduğuna göre mevcut yüzyıldaki küresel ısınma ihtimallerinin yarattığı rahatsızlık şaşırtıcı değildir. Aynı sürecin tersi, Ortaçağ'ın sonunda havaların soğumasıyla İngiltere'de üzüm ve şarap üretiminde yaşanan düşüş olmuştur. Butür veriler, Küçük Buzul Çağı için ileri sürülen gerekli kanıtlardan bir kaçıdır.²⁹

Diğer taraftan, iklim her yerde aynı yönde ya da aynı büyüklükte değişmemiştir. Alpler'de 15.-19. asırlar arasında vadi buzullarının ilerleme gösterdiği daha soğuk ve nemli koşullar olduğu halde, Anadolu Yarımadası'nda görece daha sıcak ve kurak koşullar egemendi. Küçük Buzul Çağı küresel bazda eşzamanlı olarak yaşanmamıştır. Genel olarak, Alpler ve Batı Avrupa bölgelerindeki iklim değişiklikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altındaki Balkanlar, Anadolu ve Mezopotamya bölgelerinden farklı sonuçlar doğurmuştur.³⁰ Bu doğrultuda daha

²⁹Morgan Kelly, Cormac Ó Gráda, "The Waning of the Little Ice Age: Climate Change in Early Modern Europe", *Journal of Interdisciplinary History*, xlv:3, İngiltere-2014, s. 302.

³⁰ Ömür Şans, Göksel Baş, "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kriz ve Dönüşüm", *Toplumsal Tarih*, sy. 241, Ocak 2014, s. 56-59.

serin yazlar ve soğuk kışlarla ilgili tarihi bilgilere XVI. asırda sık sık rastlanır. Bu dönemde Hazar Denizi'nin az da olsa genişlemesinde unutulmamalıdır.³¹

Küçük Buzul Çağı Süresince Gelişen Tarihsel Olaylar³²

Olaylar	Seneler
Büyük Açlık	(1315-1321)
Yüzyıl Savaşları	(1337-1453)
Veba Salgını	(1348)
Vikinglerin Grönland'ı Terk Etmeleri	(1350'ler)
İngiltere'de Şarap Üretiminin Azalması	(1459)
Colomb'un Bahama Adalarını Keşfetmesi	(1492)
İspanyolların Santa-Elena'ya Yerleşmeleri	(1565)
30 Yıl Savaşları	(1618-1648)
Büyük Fırtına ve Morina Balıkçılığında Düşüş	(1704)
Fransız Devrimi	(1789)
Napolyon Savaşları ve Endüstri Devrimi	(1798-1815)
Büyük Ölçekli Avrupa Göçü ve İrlanda Patates Kıtlığı	(1845-1849)

Küçük Buzul Çağı Süresince Gelişen Doğal ve İklimsel Olaylar³³

³¹ Wolf-Dieter Hütteroth, "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", *Geç Osmanlı İmparatorluğu: 1603-1839*, çev. Fethi Aytuna, c. III, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 37.

³² Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 4-32.

³³ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 4-32.

Olaylar	Seneler
Büyük Volkanik Patlamalar Sonucu Oluşan Ani Soğuklar	(1258)
Küçük Buzul Çağı'nın Başlangıcı	(1300'ler)
Şiddetli Fırtınalar ve Tahmin Edilemeyen İklimsel Salınımlar	(1400'ler)
Soğukların Artması	(1580)
Alp Dağları Buzullarının İlerlemesi	(1500-1600)
Huanyaputine Volkanı'nın Patlaması	(1600)
Muander Minimumu	(1645-1710)
Küçük Buzul Çağı'nın En Soğuk Dönemi	(1670-1710)
Nispeten Sıcak Ara Dönem	(1710-1740)
Kuzey Yarımküre'de Buzul İlerlemesi	(1740-1760)
Tambora Volkanı'nın Patlaması	(1816)
Küçük Buzul Çağı'nın Sonu	(1850'ler)

4. Buzlaşmanın Nedenleri

Hiçbir olay durduk yerde vukua gelmediği için tarihi olayların nedenini coğrafi faktörlerde aramaya çalışıyoruz. Ama coğrafi olayların da nedenleri vardır. Küçük Buzul Çağı'nın ortaya çıkması ve bu kadar uzun sürmesinin sebebi nedir? Bu soruya uzmanlar tarafından farklı cevaplar verilmiştir. Konunun uzmanlarına göre, insan faktörü, Küçük Buzul Çağı'nı başlatan ve uzatan en önemli nedenlerden biridir. Charles Mann, buzlaşmaya yol açan nedenlerden birinin Hindular'ın ormanları

yakmayı durdurması olduğunu yazmaktadır. Öyle ki, Kristof Kolomb'a³⁴ kadar çiftlik işleri için ormanlar yakılarak temizlenirdi. Kolomb Amerikaya gittikten sonra ormanların yakılması durdurulmuş ve neticede atmosfere daha az karbon gazı salınmış ve ormanlar çoğalmıştır.³⁵

Karbondioksit (CO₂), atmosfere organik maddenin çürümesi, canlıların solunumu, volkanlar gibi doğal olaylar sonucu dâhil olmaktadır.³⁶ Karbondioksit artışına bağlı olarak iklim değişiklikleri vuku bulmuştur. Bu konuyla ilgili ilk çalışma 1827 yılında Fransız matematikçi Baron Jean Baptiste Fourier tarafından yapılmıştır. Fourier, “atmosferin sera etkisi” terimini ortaya atmıştır. Matematikçi, yeryüzeyi ısısının atmosferin kimyasal kompozisyonu tarafından tutulduğu için dünya atmosferini sera camına benzetmiştir. Bundan dolayı ısıyı tutan gazlara da “Sera Gazları” adı verilmektedir.³⁷ Hakkında konuştuğumuz karbondioksit de yer

³⁴Kristof Kolomb İtalyalı bir kâşiftir. O, Leif Eriksson'un yüzyıllar önce deniz yolculuğu yaptığını biliyordu ve dünyanın küre şeklinde olduğuna inanıyordu. Dolayısıyla batıya doğru yolculuk yapılırsa, Hindistan'a varacağı kanısındaydı. Ama onun varacağı yer Hindistan değil, Amerika'ydı.

³⁵ Charles Mann, *1493: Uncovering the New World Columbus Created*, tanıtım, 2011, <https://www.granneman.com/personal/commonplacebook/history/mann-1493-uncovering-the-new-world-columbus-created/>.

³⁶ Onur Sezer, “Küresel Isınma Nedir? ”, *EMO Genç Ankara Şube Bildirisi*, IV. Öğrenci Üye Kurultayı, Ankara, 2007, s. 35.

³⁷ Osman Polat, Sevda Polat, Erhan Akça, “Küresel Isınmada Ormanların Karbon Tutulumuna Etkisi (Tarsus-Karabucak Örneği)”, *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, özel sy., Kahramanmaraş, 2012, s. 313.

yüzeyinden ışınlanan radyasyonu emerek atmosferi ısıtır. Bu ısı yüzey havanın ısınmasına sarf edilerek belirli miktarda toprak yüzeyine döner ve gece saatlerindeki kuvvetli soğumayı önler.³⁸

Karbon; atmosfer, canlılar, karalar ve sular arasında devirdaim etmektedir. Bu olay bilime “karbon döngüsü” olarak geçmiştir. Genelde karbon, fotosentez yapan bitki, fitoplanktonlar gibi canlılar tarafından muhafaza edilmektedir. Karbon, fotosentez yapan canlılarla beslenen hayvanlara geçtikten sonra ya solunum ile atmosfere Karbondioksit olarak dönmekte ya da canlıların ölmesi ile toprakta veya sulara birikmektedir. Organik atıkların buralarda ayrışmasıyla tekrar Karbondioksit olarak atmosfere ulaşmaktadır. Küresel karbon döngüsüyle karalardaki bitkiler tarafından yaklaşık 60 milyar ton karbon alınmakta ve bir bu kadar karbon da solunum ile atmosfere verilmektedir.³⁹

Ormanlara gelince, onlar evrende yüksek miktarda organik karbon depolanan yutaklardır. Bu yüzden iklim değişimini tetikleme gücüne sahiptirler. Ormanlarda karbon, bitkisel artıkların organik maddeye dönüşümü sonucu olarak biyokütlerde⁴⁰ ve toprakta tutulmaktadır. Biyokütlerde tutulan karbon, toprak üstü biyokütle, toprak

³⁸ Nazim Hüseyinov, *Sinoptik Meteorologiya*, Derslik, Bakü, 2011, s. 6.

³⁹ Osman Polat, Sevda Polat, Erhan Akça, “Küresel Isınmada Ormanların Karbon Tutulumuna Etkisi (Tarsus-Karabucak Örneği)”, s. 314.

⁴⁰ Biyokütle, yaşayan ya da yakın zamanda yaşamış canlılardan elde edilen fosilleşmemiş tüm biyolojik malzemenin genel adıdır.

altı biyokütle ve toprak üstü ölü ve diri örtüde tutulan karbon olarak belirlenmiştir.⁴¹ Netciide, ormanların çoğalması, daha fazla karbon tüketilmesine neden olmuştur. Nihayetinde oluşan “anti-sera etkisi” yeryüzündeki ısıyı düşürmüştür. Ama Küçük Buzul Çağı’nın Büyük Coğrafi Keşifler’e neden olduğunu düşünürsek, Charles Mann’ın düşünecisinin Küçük Buzul Çağı’nın başlama nedeni değil de, yalnızca uzama nedeni olduğunu düşünebiliriz.

Farklı birçalışmaya göre ise bu dönemde sık sık yaşanansoğuk hava dalgaları, günümüz ısınma sürecinden farklı olarak, doğal nedenlerle ortaya çıkmış, yani insan müdahalesinden uzak bir süreci içermektedir.⁴²

Parker’a göre üç farklı olay bu dönemde bir araya gelmiştir:

1. Güneş ısısının dünyaya zayıf yansımaları,
2. Artmış volkanik aktivite: Bu soğutma sürecini periyodik olarak yoğunlaştırdı.

3. El-nino olayları: Bu, Kuzey Amerika’dakiyağmurların yanı sıra, Asya menşeli dalgalanmaları da bozdu, aynı zamanda söz konusu volkanik aktiviteye de neden olmuştur.⁴³

⁴¹ Osman Polat, Sevda Polat, Erhan Akça, “Küresel Isınmada Ormanların Karbon Tutulumuna Etkisi (Tarsus-Karabucak Örneği)”, s. 313.

⁴² Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri”, s. 10.

⁴³ Jan de Vries, “The Crisis of the Seventeenth Century: The Little Ice Age and the Mystery of the Great Divergence”, *Journal of Interdisciplinary History*, xlv:3, 2014, s. 372.

Sam White'a göre, Avrupa, Akdeniz Havzası ve Osmanlı coğrafyasında *Küçük Buzul Çağı* denilen aşırı soğuk hava koşullarının etkili olmasında "Geç Maunder Minimumu" devrinde Huaynaputina Yanardağı'nın püskürmesi etkili olmuştur.⁴⁴

19 Şubat 1600 senesinde Peru'daki Huaynaputina Yanardağı püskürdü. Bu Güney Amerika tarihindeki en büyük patlamadır ve toz perdeleri yaratarak stratosfere sülfat salmış, bunlar güneş ışınımını geri yansıtarak aşağı atmosferi soğutmuştur.

Dendrokronojistlerin kaanısına göre, son 600 yıl da Kuzey Yarımküre'de en soğuk yıl, Huaynaputina Yanardağı'nın püskürmesinden sonraki 1601 senesinde olmuştur. Aynı şekilde Pasifik'in güneybatısındaki Kuwae Volkanı'nın patlamasından bir sene sonra (1453)da sert soğuklara tanık olunmuştur.⁴⁵ Bu dönem içerisinde Güneş lekeleri sayısının dönem dönem minimumlara indiği de saptanmıştır.⁴⁶

Güneş lekeleri, Güneş'in parlak yüzündeki siyah beneklerdir. Güneş'teki patlamalar sonucunda çift olarak ortaya çıkan güneş lekeleri, ilk defa Galileo Galileo tarafından keşfedilmiştir (1609). Aynı zamanda Güneş leklerinin ısısı diğer kısımlara

⁴⁴ Sam White, *Osmanlıda İsyen İklimi*, s. 31.

⁴⁵ Ecmel Erhat, İlhan Kayan, "Son 1000 Yılın İklim Koşulları", *Bilim ve Texnik Dergisi-TÜBİTAK*, c. 41, sy. 493, Aralık 2008, s. 37.

⁴⁶ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", s. 14.

nazaran düşüktür. Sıcaklık Işıkküre’de 5800 kelvin olduğu halde Güneş lekelerinin sıcaklığı 3800 kelvin tespit edilmiştir.⁴⁷

Güneş lekelerinin azaldığı dönemler:

MS 1420 - 1570 yılları arasında Spörer Minimumu,

MS 1645 - 1715 yılları arasında Muander Minimumu,

MS 1795 - 1823 yılları arasındaki Dalton Minimumu

Güneş lekelerinin çok az olduğu bu dönemler, dünyada en düşük sıcaklıklar kaydedilmiştir ve ekstrim iklim olayları sıklıkla görülmüştür. Şiddetli kuraklıklar, aşırı yağmurlar dikkati çekmiştir. Soğuk havaların bitkilerinin gelişim dönemlerinerastlamasıylatarıma dayalı ekonomi nerdeyse çökmüştür. Bu çöküş, kıtlık, açlık, savaş, ayaklanma, salgın hastalık ve göçler gibi olaylara sebebiyet vermiştir.⁴⁸

5. Krizle İlgili Teoriler

Küçük Buzul Çağı’nın etkin olduğu dönemde dünyayı genel bir kriz sarmış ve dünya tarihindebu kadar önemli bir olayı açıklamak için ortaya teoriler atılmıştır:

1) Jack Goldstone, “*Revolution and Rebellion in the Early Modern World*” isimli kitabında savunduğuteoriye göre, budönemde Büyük Veba Salgını tüm dünyada demografik felaketlere neden olmuştur. Bu yüzden Avrasya genelinde

⁴⁷ Qerib Memmedov, Mahmud Xelilov, *Ekoloqların məlumat kitabı*, Elm neş., Bakı,2003, s. 516

⁴⁸ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri”, s. 14.

sosyal, ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Toparlanmaya çalışan devletler, bu nedenle halkın tepkisiyle karşılaşmış ve nihayetinde olaylar, isyanlara ve devrimlere yol açmıştır.

2) İkinci teori konumuzla ilgilidir. Geoffrey Parker tarafından ortaya atılan bu teoriye göre, krize Küçük Buzul Çağı neden olmuştur. Aşırı soğuklar ve kuraklıklar sonuçta siyasal şiddete yol açmıştır.⁴⁹ Parker XVII. yüzyıl genel krizinin epik bir geçmişini hazırlamıştır. 1618’de Prag’ın talan edilmesinden 1688 devrimine kadar dünya savaşlarla ve isyanlarla sarsılmıştır. İrlanda’dan Japonya’ya kadar otoriteye karşı isyanlar baş göstermiştir. Bu olayların etkileri derin olmuştur. Dünya bir daha asla aynı olmayacaktır. Eşzamanlı olarak Avrasya’da küresel krizin patlak vermesi bir kaza sonucu değildir. İklim değişimi şiddetli tepkilere neden olmuştur. Savaş milyonlarca insana ölüm ve sefalet getirmiştir. Parker, çalışmalarında Avrasya’da yaşayan halkların üçte birinin vefatına neden olan krizi sık sık gündeme getirmektedir. Ona göre, krizle ilgili tartışmada Küçük Buzul Çağı, saysız şeyi bir arada tutan yapıştırıcıdır. Birleşik monarşinin vesile olduğu herhangi bir isyan sadece belirli bölgelere tesirde bulunabilirken Küçük Buzul Çağı’nın yarattığı düzensizlik tüm dünyayı etkisi altına alabilir.⁵⁰

⁴⁹ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 28-29.

⁵⁰ Jan de Vries, Jan de Vries, “The Crisis of the Seventeenth Century: The Little Ice Age and the Mystery of the Great Divergence”, s. 370-371.

II. BÖLÜM

AVRUPA'DA KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI

1. Vikingler

Avrupa'da Küçük Buzul Çağı'nın en fazla etkisine maruz kalan topluluklar, Orta Çağ'da önplanda olan Vikingler olmuştur. Vikingler Ortaçağ'da dağınık halde etkilerini Kuzey Atlantik'ten İspanya'ya, Rusya'dan Bizans topraklarına ve Hazar Denizi' kadar yaymışlardı. Norveçliler, Faroe Adaları, İzlanda, Shetland ve Kuzey İskoçya, İrlanda ve Grönland gibi alanlarda koloni kurmuşlardı. Bununla yetinmeyerek etkilerini İngiltere ve Fransa'da da gösterdiler.⁵¹ 870 senesinde İzlanda'yı keşfettikten sonra bu boş topraklarda koloni kurmak için uğraştılar. İzlanda'yı keşfetmemiş olsalardı, Vikingler belki de İrlandalıları topraklarından edecekti. İzlanda'ya yoğunlaşarak bir süreliğine diğer toprakları ilgi alanlarından çıkardılar.⁵²

981 senesinde Vikingler, Grönland'ı keşif ettiler. Daha sonra Leif Erikson'un döneminde Amerika Kıtasına gittiler. Böylece, Amerika onlar için keşif edilmiş oldu. Ama aşağıda aktaracağımız nedenlerden dolayı, Vikinglerin Amerika'daki varlıkları uzun sürmemiştir.⁵³

⁵¹ İzzet Çivgin, *Orta Çağ Tarihi*, Maya yay., Ankara,2008, s.172-174.

⁵² Colin McEvedy, *Ortaçağ Tarihi Atlası*, çev. Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004, s. 44.

⁵³ İzzet Çivgin, *Orta Çağ Tarihi*, Maya yay., Ankara,2008, s.172.

Yukarıda anlattığımız üzere, Vikingler 950-1250 seneleri arasında uygun iklim koşullarında Grönland ve İzlanda gibi yerlere yayılmışlardı. Özellikle Grönland'ın doğu kıyıları Viking kolonileri için elverişli yerleşim yerleriydi.⁵⁴ Fakat onlar bir süre sonra beklenmedik şartlarla karşı karşıya kaldılar. Sıcak ve nemli Ortaçağ'ın (476-1453) sonlarına doğru dünya ölçeğinde iklim soğudu ve Küçük Buzul Çağı (1350-1850) Yeniçağ'a kucak açmış oldu.

Grönland, İzlanda ve Vinland⁵⁵ gibi alanlar sıcağa uyumlu bölgelerdi. Ekolojik açıdan hassas ve kırılgan bölgeler olması Vikingler'i zor durumda bıraktı. Diğer bir ifade ile bu alanlar, degradasyonave iklimde meydana gelebilecek değişimlere dirençli alanlar değillerdi.⁵⁶ 1300'lerde sıcaklığın düşmeye başlamasıyla deniz yolları kapandı. Vinland'ayapılan aralıklı yolculuklar durdu ve kısa zaman içinde gemiler Grönland'dan İzlanda'ya bile seyr ü sefer edemez oldu.⁵⁷ İlginç olanşu ki, Ortaçağ'da saldırganlıkları ile bilinen Vikingler, sert iklim karşısında dengelerini kaybettip mağlup oldular.

⁵⁴ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", s. 16.

⁵⁵ Vinland efsanevi Viking şehridirve Newfoundland adasının kuzeyinde "L'Anse au Meadow" adlı küçük bir yer olduğu düşünülmektedir.

⁵⁶ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", s. 16.

⁵⁷ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", 16.

Küçük Buzul Çağı'nın başladığı zaman Grönland'daki Viking koloniyel yerleşimi sorunlarla karşı karşıya kaldı. Enlem faktörü nedeniyle kısa olan ürün yetişme devresi daha da kısalmış ve bir müddet sonra tarım yapmak imkânsız hale gelmişti. Bunda Vikinglerin toprakları yanlış biçimde kullanmasının da rolü vardı. Gereklilyan yemiyetiştirilemez hale gelmişti. Soğuk hava nedeniyle hayvanları altı ay kapalı yerlerde beslediler. Bu yüzden hayvanlar o kadar zayıflamış ki, yazın onları kendi elleriyle dışarı çıkarmak zorunda kalmışlar. Hayvanların bu duruma düşmesi Vikingleri zora sokmuştur.⁵⁸ Aynı zamanda ılıman koşulların varlığı nedeni ile deniz ürünlerine fazla rağbet etmeyen ve dolayısıyla avlanma becerileri Eskimolar kadar gelişmemiş Vikingler, soğukların fazla arttığı zamanlarda deniz canlılarını da yeteri kadar avlayamamış ve sık sık açlık ile karşı karşıya kalmışlardır.⁵⁹ Eskimolar en zor şartlarda bile kemikten olan aletleriyle avcılık yapabiliyor iken, Vikingler kendilerini gelişmiş sayarak Eskimoların avlanma üsulunu öğrenmek istememişlerdir.⁶⁰ 1450'lerde Vikinglerin Grönland'ı terk etmelerine karşın Eskimolar o şartlarda yaşamlarını devam ettirdiler. Çünkü Eskimoların buldukları iklime ve coğrafi şartlara adaptasyonları vardı.⁶¹

⁵⁸Little Ice Age:Big Chill, *History Channel*, pro.Ron Nelson, ABD-2015

⁵⁹ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", s.16.

⁶⁰ Little Ice Age:Big Chill, 2015.

⁶¹ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", s. 16.

İklim sertleşmesi, Avrupa ana karası ile olan ticareti de etkilediğinden Vikingler, temel tüketim ürünleri bile karşılayamadılar.⁶²Vinland'a yani Amerika'ya ulaşan Vikinglerin belki de en büyük şanssızlığı burada pazarlayacak ürünlerinin olmamasıydı. Çünkü oraya ilk ulaştıklarında Amerikan yerlileriyle değişim aracı olarak bezleri kullandılar. Öyle bir an geldi ki, ellerindeki bez stoğu azalınca bezleri daha küçük parçacıklara ayırarak ihtiyaçlarını karşılama yolunu seçtiler. Ancak parçacıklar da tükenince Kızıl Eric⁶³ (950-1003) ve beraberindekiler için Amerikan rüyası sona ermeye başladı. Bu da gösteriyor ki, kâşif devletlerin, keşifleri sürdürülebilir kılmasında alacaklarına karşı vereceklerinin de bulunması çok önemliydi.⁶⁴

Bu süre zarfında soğuk, açlık ve kıtlıktan binlerce ölüm vakasının da olduğu kayıtlara geçmiştir.⁶⁵ Neticede, son göçmenler (daha önce de olmuştu) donarak ölmüş ve Leif Eriksson'un (970-1020) keşifi, Kristof Kolomb'un yolculuğunun

⁶² Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri”, s. 16.

⁶³ Norveçli kâşif Kızıl Eric veya Eric Thorvaldsson, Gröland'da ilk Viking kolonisinin kurucusudur. Aynı zamanda Kuzey Amerika'ya ilk kez ayak basan Leif Ericson'un babasıdır.

⁶⁴ Murat Hanilçe, “Coğrafi Keşiflerin Nedenlerine Yeniden Bakmak”, *Tarih Okulu*, sy. VII, Mayıs-Ağustos, 2010, s. 53.

⁶⁵ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri”, s.16.

gölgesinde kalmıştır.⁶⁶ Böylelikle Vikingler Küçük Buzul Çağı'nın ilk mağdur toplulukları olarak tarihe geçti.⁶⁷ Kendi kaderleriyle Büyük Coğrafi Keşiflerin başlamasınayol açtılar.

2. Açlık

Küçük Buzul Çağı'nın etkileri sonucunda ortaya çıkan önemli olaylardan biri 1315-1317 senelerindeAvrupa'da ortaya çıkanbüyük açlıktır. Bu dönemde Avrupa'ya Kuzey Atlantik'ten bir nem dalgası girmiş, bu nem dalgası on yıl boyunca hayatı felç etmiştir.⁶⁸

XIII. yüzyılda bazı Alp buzulları yükseldi ve bu buzullar yüksek dağ vadilerinde, çam ormanlarında sulama sistemlerini mahvetti. Bu sıradışı soğukların getirmiş olduğu erken donmalar, 1215 senesinde Rus ve Polonya ovalarında ürün kıtlığına neden oldu. Aç olan insanlar, çam kabuğu karşılığında evlatlarını satmak zorunda kaldılar.⁶⁹

⁶⁶ M. Ali Özdemir, “İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, s. 181.

⁶⁷ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri” s. 16.

⁶⁸ M. Ali Özdemir, “İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, s. 183.

⁶⁹ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 59.

1312 senesine gelindiğinde NAO (North Atlantic Oscillation-Kuzey Atlantik Salınımı)⁷⁰ endeksi yine yükseldi, Atlantik fırtınası güneye kaydığı için kış yumuşadı. Üç yıl sonra büyük bir değişim oldu, yumuşak kış yerini durmadan yağan yağmurlara bıraktı.⁷¹ 1315 yılında şiddetli yağışlar meydana geldi ve yazlar serin geçmeye başladı.⁷²1315 senesinde Paskalya'dan yedi hafta sonra tufan başladı. Dönem gözlemcisi Jean Desnouellese, sezon boyunca hiç şahit olmadığı şekilde yağmur yağdığını yazmaktadır. Kronikçi Bernardo Guidonise'ye göre, şiddetli yağmurlar göklerden gelerek büyük ve derin havuzlar yarattı. Yeni sürülmüş tarlalar sığ göle, şehir sokakları kaygan kayalara çevrildi. Haziran'dan sonra yağmurlar bir az durakladı. Ama Temmuz ve Ağustos aylarında yine başladı. Ağustos bir anda

⁷⁰ Isı enerjisi'nin dünya üzerinde eşitsiz dağılımı için kutup bölgelerinde, deniz seviyesinde yüksek basınç vardır ve bunun aksine Tropik bölgelerde de ısınan hava yükseleceği için alçak basınç vardır. Bu farklı iki basınca tepki olarak, alt-tropik ve alt-kutup bölgelerde yarı-kalıcı basınç alanı oluşur. Genelde, Azor civarında bir yüksek basınç, İzlanda civarında ise bir alçak basınç vardır. NAO endeksi, bu iki bölge arasındaki basınç farkının normalize edilmiş halidir. İzlanda ve Azor'daki basınç değerleri uzun yıllar ortalamasına yakınsa, ikisinin arasındaki basınç farkı da uzun yıllar ortalamasına yakın olacaktır ve bu zaman NAO endeksi sıfır olur. Eğer iki basınç alanı da normalden güçlüyse, yani İzlanda alçağı daha alçak, Azor yükseği de daha yüksekse, NAO endeksi pozitif olur. Aksi takdirde, İzlanda'ya bir yüksek basınç gelmişse, Azor adaları'nda alçak basınçlar hakimse, NAO endeksi negatif olur.

⁷¹ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 60.

⁷² H. Evrim Şüküroğlu, "Buzullar ve Kuvaterner Buzul Dönemleri", s. 59.

serin Eylül'e dönüştü. Verimlilik, önceki yıllara göre düştü.⁷³ Şiddetli yağmurlar ürünlerin olgunlaşma devresine denk gelerek hasatı aşağı düşürdü.⁷⁴ Sürekli yağın yağmur, ekin arazilerini, ağaçları mahvetti ve sayısız köyü yararsız bataklığa çevirdi. Çiftçiler, toprakta uzun kanallar açarak drenaj problemlerinin önüne geçen, yağmur sularını yutan saheler yaratmak zorunda kaldılar. Yıllar boyunca toprağın alt katının suyla dolması, üst topraktaki humusun verimliliğinin şiddetli şekilde azalmasına yol açtı. İngiltere'nin güneyindeki Yorksire'da binlerce dönüm humuslu arazi yerini derin çukurlara bıraktı.⁷⁵ Bazı yerlerde ekilebilir arazilerin yarısı kayboldu. Çiftçiler yağış emmesinin sürekli olmadığı daha kumlu alanlara taşınmak zorunda kaldılar. Biçilmemiş tahıl, yağmur yüzünden nem olmuştu, kurumadan biçilmesi imkânsızdı. Bu yüzden 1315 yılının sonunda soğuk hava ve sağanak yağışlar, binlerce dönüm tahılın yetişmesine mani oldu. Buğday ve çavdarın Sonbahar ekimi uğursuz oldu.⁷⁶ Northumberland'daki manastırdan Trokelove'li John adlı keşiş, samanın suyun altında fazla kaldığı için biçilemediğini yazmaktadır.⁷⁷ Sürekli yağın yamurlar içinde saman kurutmak imkânsızdı. Sonuçta, birkaç ay içinde açlık başladı. Buğday fiyatları

⁷³Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 60.

⁷⁴ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", s. 16-17

⁷⁵ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 62-63

⁷⁶ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 63.

⁷⁷ Bauer, Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası...*, s. 497.

yükseldi. Fiyatlar, dengelenemeyecek oranda artmayı sürdürdü. 1315 yılında Noel'e 4 gün kala artık Güneybatı Avrupa'da halk, çaresiz kalmıştı.⁷⁸

İber Yarımadası'nı ise kıtlık, 1302 yılında etkisine aldı. Ölenlerin sayısı mütemadiyen artmaktaydı. Bu bağlamda Kastilya kralı IV. Ferdinand'ın kroniğinde nüfusun dörtte birinin öldüğü ifade edilmektedir. Kaynaklar, “*insanlık hiçbir dönemde böyle büyük bir bela görmemiştir*” diye yazmaktadır.⁷⁹ İklim değişikliklerinin etkileri, ticari spekülasyonlar sonucunda daha da yoğunlaşmış ve iki yıl boyunca Fransa, İngiltere, Felemenk ülkeleri ve Almanya'da besin yetersizliğine yol açmıştır.⁸⁰ Gezinler, tacirler ve hükümet sözcüleri kıtlığın her bölgeye sirayet ettiğini haber verene kadar çok az insan kıtlığın geniş ölçekli bir felaket olduğunu idrak edebilmişti. Salzburg'da, etkilenen bölgenin güney kenarlarında yaşamakta olan bir yazar, eserinde kıtlıkla ilgili “*bütün dünyaya sıkıntı vericiydi*” yazmıştı.⁸¹ İngiltere Kralı II. Edward, sığır fiyatlarının kontrol etmeye çalışsa da, başarısız oldu. Açlık daha da kötüye gittiği zamankral, bira yapımı ve tahıldan üretilen diğer mahsülleri yasakladı. Kral, psikoposlar üzerinde baskı yaratarak yedek tahıllarını satmaya zorladı ve tahıl ithalatı için teşvikler sundu. Ama insanların açlık çektiği bir dönemde, bu önlemlerin hiçbiri işe yaramadı.⁸²

⁷⁸ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 63.

⁷⁹ Massimo Montanari, *Avrupada Yemeğin Tarihi*, çev. Mesut Önen, Biranda Hinginar, AFA İntermedia, İstanbul, 1995, s. 87.

⁸⁰ Massimo Montanari, *Avrupada Yemeğin Tarihi*, s. 88-89.

⁸¹ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 63.

⁸² Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 63.

Bir önceki yüzyılda yaşanan nüfus artışı, açlığı daha da pekiştirmişti. XI. yüzyılda İngiltere'nin yaklaşık 1.4 milyonluk nüfusu 1300 yılına kadar 5 milyona yükseldi. XI. yüzyılın sonlarında 6.5 milyon olan Fransa nüfusu, süratle artarak 17.6 milyonave ertesinde daha büyük rakamlara ulaştı. Bununla birlikte ekonomik büyüme nüfusa ayak uyduramadı. Köylerde hayatın gelişimi ve şehir nüfusunun artışı, yüksek nakliye maliyetleri, sınırlı ilişkiler, giderek Avrupa'nın tamamında arz ve talep arasındaki uçurumu genişletti.⁸³ Birçok kasaba ve şehir, özellikle kıyıdan veya büyük suyollarından uzakta olan insanlar, besin kıtlığına karşı çok savunmasız kaldı. Birçok köylerde ahali, gelecek sezon besinini kullanarak hayatta kaldı. Gemi güzergâhlarının buzlanması, sellerin köprüleri yıkması, hayvanlarda yayılan bulaşıcı hastalık, teçhizat hatlarının kolayca tahrip olması insanları daha da zor durumda bıraktı.⁸⁴ Yerel gıda sıkıntısı; akrabalara ve küçük lordlara teslim olunarak veya dini yapıların sadakati ile dengelenen yeni bir yaşam biçimine hayat verdi.⁸⁵ Durmadan yağın yağmurlar, cinayetlerin artmasına neden oldu. Zor durumda kalan insanlar, birbirlerinin can ve mallarına tecavüzde bulunuyordu. Hatta insanlar, kabirleri açıp ölümlerin üzerinden değerli eşyalarını çıkarıp gerekli erzaklarlatakas etmek zorunda kalmışlardı. Fransa'da bu zorlu kıtlık yaklaşık 101 yıl devam etti.⁸⁶ Bu koşullar

⁸³ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 63.

⁸⁴ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 63-64.

⁸⁵ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 64.

⁸⁶ Little Ice Age:Big Chill, 2015.

hayvanların beslenmesini de etkilemiş.⁸⁷ Le Roy Ladurie, 1316 yazında fazla nem yüzünden koyunların tıraş dahi edilemediklerini aktarmaktadır.⁸⁸

Bu vahim hadiselerle odaklandığımız anda kıtlıkların derecesinin bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiğini de gözardı etmemeliyiz. Massimo Montanari, konumuzla ilgili değerli bilgiler sunuyor:

İtalya öncelikle 1328-30 ve 1347 yıllarında büyük sıkıntılar çekmiştir. Tabii ki tarihler sadece en çok hatırlanan yıllar olup bunun dışında da kıtlık çekilen pek çok yıl olmuştur. Floransa kentindeki fiyat hareketleri 1303, 1306, 1311, 1323 ve 1340 yıllarında da tahıl kıtlığı yaşandığını göstermektedir. 1333 ve 1334'te kıtlık sırası yine İspanya ile Portekiz'e gelmiş, 1340, 1347 yıllarında ise Fransa'nın güneyinde kıtlık yaşanmıştır. Yani tümü hesaba katılırsa yarım yüzyıl boyunca kıtlıklar hüküm sürmüştür. Sadece Forez bölgesinde 1277-1343 yılları arasında toplam 34 yıl, yani iki yıldan bir kıtlık yaşandığı hesaplanmıştır.⁸⁹

İnsanlar hiç durmadan yağan yağışlardan kiliseye sığınmışlardı. Ali Özdemir'in makelesinden aktardığımız bilgiye göre, 1315'te Rouen ve Chartres'da fazla şekilde zayıflamış insanlar, aralıksız yağan yağmurlardan aman dilemek için

⁸⁷ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", s. 16-17.

⁸⁸ M. Ali Özdemir, "İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", s. 183.

⁸⁹ Massimo Montanari, *Avrupada Yemeğin Tarihi*, s. 88-89.

dehşet içinde kiliselere akın etiyorlardı. Bu insanlar, beş fersah uzaklıklardan yalınayak gelmişlerdi. Kadınlar dışında çoğu tümüyle çıplak durumdaydı. Papazlarıyla birlikte dua etmek için Kutsal Kurbanlar Kilisesi'ne geliyorlardı.⁹⁰

Örneğin, Floransalı bir vakanüvisin anlattığına göre, 1329 yılında pek çok kimse buğday bulamadığı için lahana, erik, marul, bitki kökleri, kavun, tere gibi yiyecekleri pişmiş veçiğ olarak yemek zorunda kaldı. At, eşek ve bizon öküzü gibihayvanların eti yeniyordu, ancak bunları ekmeksiz yemek zorundaydılar. Bir başka vakanüvis ise 1338 yılında Roma'da meydanagelen kıtlıkta insanların "ekmeksiz" lahana yediğini, hatta bazılarınınnetbile bulduğunu ancak bunu da "ekmeksiz" yediğininive sokaklarda "Ekmek, ekmek!" çığlıkları duyulduğunu yazmaktadır. Hatta pancarları bile "ekmek şekline" sokmak için çaresizcegirişimlerde bulunulduğu aktarılmaktadır. Halk, ekmeğe vebu yiyeceğin pişirilip tüketilmesine öylesine alışmıştı ki, ekmekher ne pahasına olursa olsun ve hangi malzeme kullanılırsa kullanılsınmutlaka üretilmesi istenen bir yiyecekti.⁹¹

Avrupa'da tahıl ürünleri tamamen yok olmuştu.⁹²

⁹⁰ M. Ali Özdemir, "İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", s.183.

⁹¹ Massimo Montanari, *Avrupada Yemeğin Tarihi*, s. 88-89.

⁹² M. Ali Özdemir, "İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", s. 183.

Güç dönemlerde kentle kırsal alanlar arasındaki gerginlik artıyordu. Normal dönemlerde ayrıcalıklı olan kentliler, kentlerivarlıklı ve siyasi bakımdan güçlüyse, bunalım dönemlerinde de kendilerini daha iyi koruyabiliyorlardı. Örneğin, 1328-30 kıtlığında Floransa belediyesi pahalı bir yiyecek tedarik politikası uygulayarak, vakanüvis Giovanni Villani'ye göre "halka destek olmak üzere 60. 000 altın florinden fazla para harcamıştı". Halkın ve yoksulların kızgınlığını yatıştırabilmek ve herkesin hayatla kalabilmesini sağlayacak kadar satın alabilmesi için buğday ve unsabit fiyatlarla satılmıştı. Bunun sonucunda da köylüler kıtlık döneminde yiyecek bulabilmek umuduyla, çoğu kez boşu boşuna kent sokaklarına dökülmüşlerdi. Bologna'daki kayıtlarda 1347 yılında meydana gelen kıtlık anlatılırken "köylüler kente geldi" denmektedir. Toscana'da da 1323, 1329 ve 1347 yılında meydana gelen kıtlıklarda bölge halkı yığınlar halinde "kırsal alanlardan kentlere, küçük kentlerden büyük kentlere" akmışlardı. Bazen de hem de pek ender olmamakla birlikte yiyecek maddeleri bulunmuyor veya yetersiz oluyordu. Böyle durumlarda kentliler kent duvarlarını aşıp yiyecek arıyorlardı. 1338 yılındaki kıtlığı anlatan kimliği belirsiz bir vakanüvis, "Roma'nın tüm yoksulları, kadın, erkeği, bekarı Castelli'ye (Roma dışındaki tepeler) gitti" diye yazmaktadır. Bu halk, tarlalara ve kırsal alandaki köylere yiyecek bulma umuduyla gitmişti. Aynı vakanüvis karşılığında bir ödülün de elde edildiği bir cömertlik örneğini aktarmaktadır: Kendi isteğiyle bir köylü, açlıktan ölmek üzere olanları kıtlık sona erinceye kadar tarlasındaki fava baklasıyla beslemişti. "Yoksullar Roma'ya dönmüş" ve

köylü de iyiliğinin karşılığında bol bir hasat almıştı. Özellikle en yoksul sınıflar için kırsal alanların kentlere nazaran verebileceği daha çok şeyolacağını düşünmek güç olmasa gerek. Çünkü yoksul halkın tarlalardaya da ormanda yiyecek bir şeyler bulma ümidi vardı, ancak kent pazarından medet umamıyorlardı. Bunun nedeni de ya pazarda bir şey kalmamış olması ya da sabit fiyatlarla satılmasına rağmen, kalan yiyeceklerin alım güçlerinin üzerinde olmasıydı.⁹³

Bazı durumlarda anneler çocuklarını kıtlık yüzünden terk etmek zorunda bile kalmışlardı.⁹⁴ Yaşlılar torunlarının yaşaması için açlıktan öldüler, genç ebeveynler, yaşamak için çocuklarıyla kendi aralarında seçim yapmak zorunda kaldılar. Evlatlarını kendi elleriyle öldüremeyen aileler çareyi evlatlarını ormanlara terk etmekte buldular.⁹⁵

İskoçya'da 1310 senesinde insanlar kıtlık yüzünden at ve farklı kirli hayvanların etini yemek zorunda kaldılar. Koyun ve keçiler karaciğer kurdu ve kırandan (nemden kaynaklanan hastalıklara verilen genel isim) öldü. Fransa'nın Ypres kentinde kıtlıktan her on kişiden biri öldü. Tournai adlı biri, sürekli insan ölümleri nedeniyle havanın koktuğunu aktarmaktadır.⁹⁶

⁹³ Massimo Montanari, *Avrupada Yemeğin Tarihi*, s. 88-89.

⁹⁴ Little Ice Age: Big Chill, 2015.

⁹⁵ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası...*, s. 497.

⁹⁶ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 497.

Aralıksız yağan yağmurlar, savaşların kaderini de değiştirmekteydi. 1315 senesinde yağmurlar, askeri harekâtı durdurdu.⁹⁷ Flandre'nin fethi esnasında Fransızlar, çamura saplanıp geri dönmek zorunda kalmışlardı.⁹⁸

3. Veba

Küçük Buzul Çağı beraberinde bir dizi felaket getirdi. Büyük kıtlığın etkisinden kurtulamayan insanları şimdi de veba sardı. Veba, kemirgen hayvanların taşıyıcılığını yaptığı bir hastalıktır. Kemirgenler öldüğü zaman veba basilini taşıyan pireler, beslenecek yeni bedenler arar. Bu bedenler de genelde insanlar olur.⁹⁹

Veba, daha önceleri de görülen bir hastalıktı. Ama 1348'de yaşanan veba, etkisinin büyük olmasına göre tüm veba salgınları arasında en güçlüsüdür.¹⁰⁰ XIV.-XVII. yüzyıllar arasında vebanın Avrupa ve Akdeniz'de çok etkili bir salgın hastalık olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.¹⁰¹ Vebanın etkisinin bu kadar büyük olmasına sebep birkaç etkenin üst üste gelmesidir. Aşağıda aktaracağımız bu etkenlerden birisoguk hava şartlarıdır. Sert iklim hastalığın yayılmasını kolaylaştırıyordu.¹⁰²

⁹⁷ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 61.

⁹⁸ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 496.

⁹⁹ Colin McEvedy, *Ortaçağ Tarihi Atlası*, s. 86.

¹⁰⁰ Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri", *Tarih Okulu*, sy. 10, Mayıs-Ağustos 2011, s. 124-125.

¹⁰¹ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", s. 17.

¹⁰² Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri" s. 17.

Soğuk havanın hastalığı yaydığını düşünen insanlar dışarı çıkmıyor, ocak başında birbirine yakın olmaya çalışıyordu. Sonuç olarak, soğuk havadan sıcak yerlere kaçan fareler de hızla yayılmaya başladı.¹⁰³

Vebadan önce büyük kıtlık döneminde insanların sayının hızla artması sık sık beslenme sorununa neden oluyordu. İyi beslenememek insanların bağışıklığını düşürmüştü, fiziki anlamda güçsüzlük yaratarak hastalığa karşı direncini zayıflatmıştı. Bu yüzden vebanın etkisi iç bölgelerdeki köylülere nazaran hayvancılık ve balıkçılık sayesinde halkın daha yüksek protein ve yağ tüketimi sağlayabildiği Felemenk ülkelerinde vekıyı bölgelerinde çok daha hafif olmuştur.¹⁰⁴ Veba basilinin fareler tarafından taşındığını düşünürsek, hastalığın etkin olmasında bir halkın yaşam standartının da rolü büyüktür. Temizlik, konut kalitesi ve beslenme şekli, insanların enfeksiyona karşı korunmasında önemli rol oynamıştır.¹⁰⁵ Ortaçağ Avrupası'nda temiz tutulamayan kentler'de milyonlarca fare, vebanın kısa sürede her tarafa yayılmasına neden oldu. Kirli havanın da salgına neden olduğunu düşünenler vardır. Tütüsü yakarak havanın güzel kokması sağlanırsa salgının önleneceği sanılıyordu. Kötü havanın vücuda girmemesi için 1800'lü yıllara kadar, Avrupa'da insanlar yıkanmaktan imtina ediyorlardı.

Olaylardan korkuya düşen insanlar suçlu aramaya başladılar. Sırf bu yüzden insanlar büyücülükle suçlanarak öldürüldü. VIII. İnnokenti, soğuk havanın

¹⁰³ Little Ice Age:Big Chill, 2015.

¹⁰⁴ Massimo Montanari, *Avrupada Yemeğin Tarihi*, s. 89-90.

¹⁰⁵ Massimo Montanari, *Avrupada Yemeğin Tarihi*, s. 89-90.

büyücülerin işi olduğu, önlemek için onları öldürmek emrini vermişti.¹⁰⁶1321 senesinde kaynağı belli olmayan bir söylenti yayıldı: Cüzamlılar hastalıklarını herkeseyaymak için Fransa'daki kuyuları zehirliyorlardı. Köylüler bu yüzden cüzamlıları yaktı. V. Philippe, cüzamlıların karantinaya alınmasını, Yahudiler'in kovulmasını emretti.¹⁰⁷ 1563 senesinde Almanya'nın Wisensteig şehrinde 63 kadın cadılıkla suçlanarak öldürüldü. İsviçre'nin Bern kentinde 1580-1620 arasında binden fazla insan cadılıkla suçlanıp yakıldı. Aynı zamanda 1587-1588 yılları cadılık suçundan insanların öldürülmesinin en fazla arttığı yıllardır.¹⁰⁸ Suçlu arayan insanların diğer kısmı, su kuyularını zehirledikleri iddiasıyla canlı canlı Yahudileri yaktılar. Deri hastalığı olanlar, cüzamlılar, çingene vedilenciler de kentlerin dışına atıldı.

Önemli bir sorun da vebanın kaynağının nereden geldiğidir. Tüm uzmanların ortak kanaatine göre veba, Asya'da ortaya çıktı. Daha sonra ticari ilişkiler yayılmasına sebep oldu. 1332 senesinde Çin'de Sarı Nehir'in üst üste taşması, 7.000.000 Çinli'nin ölümüne neden olmuştu. Bölgede sel sonrasında sayısız insan sellere kapılmış, cesetler ve su kirliliği vebayı ortaya çıkarmıştı. Dünyayı kasıp kavuran veba, Çin'den ticari ilişkiler yoluyla Avrupa'ya geçti. Gemilerle limanlara taşınan hastalıklı fareler, vebanın Avrupa'da hızla yayılmasını sağladı. Yalnızca iki yıl içinde Batı Avrupa nüfusunun üçte biri veba yüzünden yok oldu. İklim tarihçisi Hubert H. Lamb, "*sel sularının, insanların yerleşim bölgelerinin yanı sıra veba*

¹⁰⁶ Little Ice Age:Big Chill, 2015.

¹⁰⁷ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası...*, s. 516.

¹⁰⁸ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 119.

tasıyıcısı fareler de dâhil, yaban hayvanlarını da yerlerinden ettiğine kuşku yoktur” demektedir.¹⁰⁹

İlk olarak Çin’de ortaya çıkan veba, İpek Yolu’nu izleyerek 1346’da Kırım’ave 1347’de Avrupa’ya ulaştı. Hastalık ilk olarak İtalya’ya ulaştı. 1347’de Sicilya’ya gelen bir Ceneviz kadırgası, hastalığı Akdeniz’e taşıdı. Kadırgalar, hastalığı sırayla 1348’de Venedik’e, Piza’ya yanaşan bir Ceneviz gemisi, vebayı kuzeydeki kentlere, bir Ceneviz gemisi ise Fransa’nın Marsilya limanına taşıdı. Daha sonra da diğer Avrupa ülkelerine yayıldı. Kış gelince azalan hastalık 1349 ilkbaharında yayılmasını sürdürdü.¹¹⁰ İspanya, Portekiz, İngiltere ve Almanya’ya ulaştı. 1349’da Norveç’te, 1351’de Rusya’da görüldü.

Vebanın Moğol ordusu tarafından kasten yayıldığına dair bir düşünce de mevcuttur. Bu iddiaya göre Kırım civarında Cenevizliler’in kontrolündeki liman kentini kuşatan Moğollar, vebalı ölümlerin cesetlerini mancınıkla kentin içine atmıştı. Ceneviz gemileri de, kentten kaçarken vebayı İstanbul, Sicilya Adası ve Avrupa’ya taşımıştı.

Diğer bir düşünceye göre, vebanın ilk ortaya çıktığı yer, Hindistan olmuştur. Hindistan’dan Küçük Asya’ya, oradan da 1347’de Sicilya’ya geçerek tüm İtalya’ya

¹⁰⁹ M. Ali Özdemir, “İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, s. 183.

¹¹⁰ Özlem Genç, “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa’sına Etkileri”, s-126-127. Hastalığın taşıyıcısı olan pireler , genelde sıcak havalarda büyüyebilirler. Ama unutulmamalı ki, soğuk havalarda sıcak yerlere sığınan fareler hastalığı yayabilir, vebanın da böyle yayıldığı düşünülmektedir.

yayılmıştı. Farklı bir düşünceye göre ise hastalık, Ceneviz gemilerinden birindeki bir Fransisken keşiş tarafından taşınmıştır.

Bazı ülkeler, hastalığın yayılmasını önlemek için Veba salgını'nın hükm sürdüğü ülkelerle ticari ilişkilere son koydular ve bu ülkelerden giriş, çıkışı engellediler. İspanya`da Galicia, Hollanda, İzlanda, Bohemya, Finlandiya ve Galiçya bu ölkeler sırasındadır. Salgı'nın 1402 senesinde İzlanda`ya ulaşmasına rağmen çok zarar vermemiştir. Ayrıca, Grönland'a veba'nın etkisine hiç maruz kalmamıştır.¹¹¹ O dönemki Avrupa halkları, neyin salgının ortaya çıkmasına neden olduğuna dair farklı görüş ve inançlar geliştirdiler. Bu inançlardan birine göre veba, tanrıların gazabı yüzünden yıldızların etkisiyle ortaya çıkmıştı. Diğer bir düşünceye göre, Meaux manastırından Thomas Burton, 1349 yılının 27 Mart'ında bir deprem olduğunu kaydetmiş ve bu depremin vebanın İngiltere'ye yayılmasına neden olduğunu söylemişti. Kötü havanın sebep olduğuna da inanlar vardı. Sıcak ve nemli havanın akciğerlere girerek bozuk bir kana sebep olduğu düşünülüyordu. Ayın hareketlerinin de vebayı etkilediğine inanılıyordu. Volkanlar da bir başka nedendir. O yüzden Avrupa'ya veba ilk olarak Etna Yanardağı'nın bulunduğu Sicilya'dan girmişti.¹¹²

Veba, Avrupa nüfusunun üçte birini öldürmüştü. Avrupa'nın 1300 yılında 73 milyon olan nüfusu salgınlar, kıtlıklar ve savaşlar yüzünden 1350 yılında 51 milyona

¹¹¹ Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri", s.126-127.

¹¹² Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri", s. 130.

düştü. 1400-1450 ve 1500 yıllarında Avrupa nüfusu sırasıyla 45, 60 ve 69 milyondur.¹¹³

Veba, Asya ve Afrika'da da etkisini gösterdi. Salgın, Sicilya'yla birlikte Karadeniz ve Akdeniz liman kentlerine de yayıldı. Daha sonra Suriye, Lübnan, Filistin, Mısır ve Hatay'a da ulaştı. Ardından 1349'da Mekke'de 1351'de Yemen'de salgın patlak verdi. Veba yüzünden Afrika kıtasının nüfusu, daha önce 80 milyonken 70 milyona indi. Çin'in nüfusu 123 milyondan 65 milyona geriledi. Kuzey Almanya, Polonya, Macaristan ve Rusya gibi az nüfuslu soğuk ülkelere salgın az zarar verdi. Bu olaylardan sonra Avrupa'nın toparlanması 200 yıl sürdü.¹¹⁴ Vebanın en fazla zarar verdiği ülke İtalya olmuştur. Burada resmi talimatlara göre hastaların eşyaları, gömülmüş, evleri dumanla, sirkeyle dezenfekte edilmişti. Vebayı şehirden uzaklaştırmak için sağlık heyetleri tarafından şehir dışında toplu cenaze törenleri düzenlenmiştir. Aynı zamanda İtalya'da profesörler tarafından vebaya karşı yöntemler geliştirilmiştir. İnsanların şehir dışına çıkmaları belediye yasaklanmıştır.

Vebadan etkilenenler yalnız halk değildi. Hastalık, dokunulmaz görülen iktidardaki şahıslara dahi bulaşmıştı. V. Philippe, soğuk ve kıtlığın etkin olduğu bir dönemde taç giymişti ve soğuğun ortaya çıkardığı iç sorunlarla ilgilenmek zorunda

¹¹³ Yakup Akkuş, "XIV-XV asırlarda Osmanlı ve Avrupa Ekonomileri: Bir Mukayese Denemesi", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sy. 40, İstanbul, 2009, s. 37-38.

¹¹⁴ Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri", s.130.

kalmıştı.¹¹⁵O, cüzamın etkin olduğu bir zamanda dizanteriye yakalanarak 1322’de 29 yaşında öldü.¹¹⁶

Veba başladığı zaman Çin tahtında Yuan İmparatoru Togon Temür, oturmaktaydı. Onun hâkimiyete geçmesinin beşinci senesinde Issık gölü altında bir köyde insanlar ölmeye başladı. Köydeki mezarların birinin üzerinde, “*Bu Kutluğun mezarıdır, karısıyla birlikte salgından öldü*” yazılmaktadır.

1344’te Delhi’den güneyinde yer alan Mabarı’daki bir ayaklanmayı bastırmak için harekete geçen ordu, salgın tarafından yok edilmişti. Floransa’da iki domuzunbr ölünün paçavralarını kokladıktan hemen sonra zehirlenerek öldüğüne şahit olunulmuştu.¹¹⁷ Hastalık, 1350 ortalarında Avrupa’da azalarak Rus topraklarına gitmiştir. Moskva Grandükü ile yedi çocuğunu öldürmüştür.¹¹⁸ 1349-1350 arasında üç Rus hükümdarı vebadan dolayı hayatını kaybetmiştir.¹¹⁹

4. Büyük Coğrafi Keşiflere Yeni Bakış

Küçük Buzul Çağı’nın etkin olduğu döneme baktığımız zaman onun tam da Büyük Coğrafi Keşifler dönemine denk geldiğini görüyoruz. Büyük Coğrafi Keşiflerin nedenleri, aslında herkesçe bilinmektedir. Genellikle, tarihçiler nedenler arasında ekonomiyi, denizciliğin gelişmesini, coğrafya bilgisinin artmasını,

¹¹⁵ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası...*, s. 515.

¹¹⁶ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası...*, s. 516.

¹¹⁷ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası...*, s. 563.

¹¹⁸ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası...*, s. 564.

¹¹⁹ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 580.

misyonerliği vb. göstermektedir. Son dönemlere kadar Küçük Buzul Çağı'nın etkilerinden bahsedilmemekteydi. Yukarıda aktardığımız üzere çevre tarihine ilgi arttıktan sonra çevre tarihçileri Büyük Coğrafi Keşiflerin başlama nedenlerini yeniden araştırdılar.

Tezimizin genel konusundan belli olduğu gibi Avrupa'yı etkileyen kuraklık, kıtlık, salgın hastalık, sosyal hadiseler, savaşlar vb. Küçük Buzul Çağı'nın yarattığı sosyo-ekonomik sorunlardır.¹²⁰ Dünya ticareti tamamen etkilenmiş durumdaydı.

1284-1311 seneleri alışık olmayan sıcaklarla ve kuru geçti. Bu da İngiltere'de birçok çiftçiyi üzüm bağları salmasına teşvik etti. XIV. yüzyıla geçilirken hava beklenmedik şekilde değiştii. Soğuk ve kuru geçen kış, Thames Nehri'ni dondurdu ve Baltık denizinden İngiliz kanalına kadar denizciliği akamete uğrattı.¹²¹ Tüm bu olaylar dünya ticaretinde de etkisini gösterdi. Akdeniz ekonomisinin yeni hatları oluştu. Veba salgını nedeniyle ortaya çıkan işgücü sıkıntısı köle emeğinden yararlanılmasına yol açtı. Cenovalı tacirlerin Doğu Akdeniz'den uzaklaştırılması, doğu ürünlerinin Batıya göçünü hızlandırdı. Deniz Cumhuriyetleri ticarete yoğunlaşmaları ve topraklarının sert iklim koşullarına kırılğan olması yüzünden tahıl ihtiyaçlarını karşılamak için yeni kaynaklar aramak zorunda kaldılar.¹²² Tahıl arzının bozuk hava koşullarına ve hasat dalgalanmalarına bağlı kararsız niteliği, düşük

¹²⁰ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", s. 18.

¹²¹ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 59.

¹²² Faruk Tabak, *Solan Akdeniz: 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Kültür Yay., İstanbul, 2010, s. 130.

rekoltelerin sürekliliği, siyasal çalkantılar ve sıklıkla yaşanan salgınlar nedeniyle kent-devletler, beslenme alanlarını uzak kesimlere doğru genişlettiler.¹²³ Büyük Veba salgınının geride bıraktığı yıkıntı yüzünden bağlar 1350'den 1500'lere kadar geriledi. Kıtlık başka gelişmelerle dengelendi. Üzüm bağları, taşlı topraklardan verimli alanlara taşındı. Bu durumu esasen verimli alanlardaki halkın salgın hastalıklar nedeniyle nüfusunun azalması mümkün hale getirmişti. Yeni bağlar kurulması "terroir" şaraplarının ortaya çıkmasını sağladı ve daha önceki şarap düşüşünün telafi edilmesini sağlamış oldu. Ama bu genel anlamda bağların daha önceki gücünü dengeleyemedi. Bordeaux, XIV. yüzyıl başlarında 850.000 hektolitreye şarap ihraç ederken XVI. yüzyıl ortalarında Loire bölgesinin ihracatı 300.000 hektolitrenin altındaydı. Akdeniz'de seyrekleşen sadece bağlar değildi. Akdeniz'in bu karanlık çağında zeytinyağı üretimi de azaldı. Şeker üretiminde ise işgücü kıtlığıyla karşılaşıldı.¹²⁴ Büyük Veba salgını ve dönemin siyasal belirsizlikleri özellikle havzaların tahıl ambarlarına darbe vurdu. Tahıl ticareti XIV. yüzyılın ikinci yarısında zorluklarla karşılaştı.

1380'lerden 1430'lara kadar Osmanlılar ile Venedikliler arasında birkaç kez el değiştiren Selanik ve çevresinde belirsizlik ortamı hüküm sürüyordu. Tesalya ve Selanik'e Osmanlı akınları olmuştu, aynı zamanda Romanya'dan tahıl ihracatının düşüşüne geçmesi, Selanik'in ana ticaret limanı konumunu yitirmesine neden oldu. Nüfusu hızla artan İstanbul'a yiyecek sağlama zorunluluğu ve Karadeniz'in Frenk tüccarlarına kapatılışı, büyük miktarda tahılı piyasadan çıkardı. Böyle bir sorunun

¹²³ Faruk Tabak, *Solan Akdeniz...*, s. 131.

¹²⁴ Faruk Tabak, *Solan Akdeniz...*, s. 133-135.

daha önce yaşanmamasının nedeni kent nüfusunun XV. yüzyılın ilk yarısında 80 bine kadar inmiş olmasıydı. Oysa XVI. yüzyıla gelindiğinde İstanbul'un nüfusu 600.000-700.000 arasında bir rakama ulaşmıştı. İstanbul'a tahıl sevkiyatı Karadeniz ve Balkanlara dayanmaktaydı. Romanya tahılının İstanbul'a kayışıyla ortaya çıkan açık, Venedik'in gıda tedarikine ağır bir darbeydi. Frenk tüccarlarının 1204'ten beri girdiği Karadenizin 1480'lerde kapanışı daha önceki stratejinin temellerini sarsıttı.¹²⁵

Dolayısıyla zayıf düşmüş Avrupa devletleri, toparlanmak için yeni kaynak arayışına çıkmak zorundaydı. Arkaya arkaya baş vermiş açlık ve veba gibi olaylar nerdeyse Avrupa ekonomisini mahvetmiş, nüfusunun üçte birinin ölümüne neden olmuştu. Avrupa'nın kendi kaynakları hesabına toparlanması güç görünüyordu. Ama Avrupa kendi içine kapalı bir uygarlık görünümünde olduğu için keşif başlatacak ve dünyaya önderlik edecek bir konumda da gözükmüyordu.¹²⁶ Kara ölüm, Avrupa için aslında iki gereksinim doğurmuştu: Bunlardan birincisi, işgücüyü, diğeri ise ekonomiyi yeniden güçlendirecek değerli madenlerdi.¹²⁷ Bunlara erişmek içinse yeni topraklar gerekliydi. Aslında Avrupa insanını böyle zengin yerler olduğuna düşündürecek sebep vardı. Yukarıda aktardığımız üzere, 950-1300 arası sıcak hava şartlarında Vikinglerin İzlanda, Grölanda'da koloniler kurarak daha sonra Amerika anakarasının kuzeydoğusunda Vinland'a yerleşmişlerdi. Bu dönemde tarım teknikleri de ibtidaî idi. Ayrıca iklimin soğuması Vinland'a giden deniz yolunda ulaşımı

¹²⁵ Faruk Tabak, *Solan Akdeniz...*, s. 139.

¹²⁶ David Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, çev. Osman Bahadır, Alan Yay., İstanbul, 1995, s.7.

¹²⁷ Murat Hanilçe, "Coğrafi Keşiflerin Nedenlerine Yeniden Bakmak", s. 53.

zorlaştırdığı gibi İzlanda ve Grönland arasındaki bağlantıyı da zayıflatmıştı.¹²⁸ Bu yüzden Vikingler Amerikanın içerlerine ilerleyemediler. Böylelikle, onların Amerika macerası da sona ermiş oldu. Avrupa insanı, bu olayı unutmamıştı. Keşif yapılacak yeni alanların olduğunu biliyordu. Avrupa ekonomisinin yeniden canlanması için XVI. yüzyılda Amerika'nın maden zenginliğine talep ve gereksinim doğdu. Böylelikle bütün bu olaylar Kristof Kolomb'u 1492 yılında Amerika'nın keşifine götürdü. Çıkan sonuca göre, Büyük Coğrafi Keşifleri, Küçük Buzul Çağı başlattığına göre bugünkü dünya düzenimiz Küçük Buzul Çağı'nın sonucudur.¹²⁹

5. Küçük Buzul Çağı'nın Getirdiği Savaş ve Ayaklanmalar

XIV. yüzyıl Avrupa tarihinde ziyadesiyle ehemmiyetli bir dönemdir. Küçük Buzul Çağı yeni sosyal, siyasal yapının ortaya çıkmasına neden oldu. En önemlisi bu dönem, halkla devlet yöneticileri arasında büyük bir uçurum yarattı. Yeni ilişkiler ortaya çıktı ve bu dönem yeni bir dünya düzenine kadar devam ettirdi. Artık dünya eskisi gibi olmayacaktı. Halk sanki uykudan uyanmıştı. Artık bazı dogmaları sorguluyordu. Soğuk havalar, insanları zamanlarını daha fazla içerlerde geçirmeye teşvik etti ve bu yeni sosyal ilişki türlerinin yaranması demekti, politikada da birey kavramı ortaya çıktı.¹³⁰ Önceleri devletle birlikte olan kilse, devlet yöneticileri ile

¹²⁸ David Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, s. 7.

¹²⁹ Barbaros Gönençgil, Güneyi Vural, "Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri", s. 18.

¹³⁰ M. Ali Özdemir, "İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", s. 182.

olan anlaşmazlık yüzünden egemenliğini kaybetmeye başladı.¹³¹ Aynı zamanda halkın uyanması kral ve dini görevlilerin daha önceki haklarının kısıtlanmasına yol açtı. Belli olduğu gibi Avrupa halkı çeşitli savaşlar, kıtlıklar ve hastalıklar'dan bıktığı bir dönemde , devlet diğer taraftan kendi zararını telafi için vergileri artırdı, insanları zorlayarak orduya aldı.¹³²

Avrupa, sürekli kargaşa, küçük savaşlar, sonsuz cinayetler, baskınlar ve askeri seferlerin kıtasıydı. Savaşlar tahıl depolarını yağmalıyor, ambarlardaki son tahıla kadar hepsini söküp alıyordu. Savaş, zaten acı içinde olan köylülerin acısını daha da artırıyordu.¹³³ İngiltere'de durum daha karışıktı. Çiftçiler ve köylüler, sorunlarından açgözlü tüccarları, yozlaşmış yargıçları sorumlu tutuyordu, tüccarlar ve yargıçlar, İngiliz baronlarını, baronlar da kralı.¹³⁴

Köylüler, topraklarını bırakarak iş bulmak ya da kaderlerini değiştirmek üzere şehirlere göçettiğinden köyler boş kalıyordu. Bu da toprak sahiplerini etkilemekteydi. İngiliz devleti, köylülerin yer değiştirmesine engel olmak amacıyla yasa çıkarmak zorunda kalmıştı.¹³⁵ Bunlardan bıkan halk, haklarını elde etmek için isyanlara

¹³¹ Özlem Genç, “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa’sına Etkileri”, s. 124-125.

¹³² Özlem Genç, “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa’sına Etkileri”, s. 124-125.

¹³³ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 61.

¹³⁴ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 517.

¹³⁵ Yakup Akkuş, “XIV-XV asırlarda Osmanlı ve Avrupa Ekonomileri...”, s. 38.

başvurdu ve genellikle de başarılı oldu.¹³⁶ Bu dönemde kötü ekonomik ve sosyal şartların sonucu olarak İngiliz köylü ayaklanmaları (1381) Fransa'da The Jacquerie (1358), The Tuchinat (1380ler) ve Kuzey Avrupalı denizci ayaklanmaları (1382-1384) gibi eylemler ortaya çıktı.¹³⁷ Bu dönemde köylü ayaklanmaları dışında siyasi amaçlı savaşlar da olmuştu.

Vebanın ortaya çıktığı dönem İtalya'da , Papalık ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında, papalık devletlerine kontrolü elde etmek için sürekli bir savaş durumu hakimdi. Ayrıca Venedik ve Ceneviz'in ticaret merkezleri arasında da gerginlik vardı. İspanya, Almanya, İskoçya, Burgonya Dükalığı ve Britanya, bu gerginlikten uzak değildi. Dönemin en büyük savaşı da 1337-1453 arasında yaşanan Yüzyıl Savaşları'dır. Bu savaş İngiltere ve Fransa arasında, bugünkü güneybatı Fransa toprakların için gerçekleştirildi.¹³⁸

Ticaret ve coğrafya, Flandre'yi XIV. yüzyılda Avrupa'nın önde gelen ticaret merkezlerinden biri yaptı. İtalyan tüccar bankerler ve kreditorler Flaman dokuma sanayisinin inkişafı için merkez ofisi buraya kurdu. Teknik açıdan Fransa'nın tebaası olan köy ve zengin kasabalar, Kuzey Denizi'ne çıkışı olduğu için İngiltere'ye bağımlıydı. Kalitesi ve güzel renkleriyle bilinen Flamen parçaları, Avrupa boyunca ve uzak İstanbul'a kadar yayılmış, refahlık yaratmıştı, ama bu geçici bir siyasî

¹³⁶ Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri", s. 124-125.

¹³⁷ Yakup Akkuş, "XIV-XV asırlarda Osmanlı ve Avrupa Ekonomileri...", s. 38.

¹³⁸ Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri", s. 124-125.

durumdu. Hem İngiltere hem de Fransa, bölgenin kontrolü için mücadele etti. Flamen soyluları, İngiltere ile siyasi ilişkileri sıkılaştırırken, tacirler ve işçi sınıfı bunun aksini yaparak İngiltere'yi özel çıkarlarından uzaklaştırdı. 1302 yılında Flamen işçileri, zengin sahiplerine karşı isyana başladılar. Fransız şövalyeler isyanı bastırmak için giderken karşılarına onları engelleyecek bataklık çıktı. Courtois savaşında 700 şövalye öldürüldü ve ancak yirmi beş sene sonra bu vakanın intikamı alınabildi. Aslında 1315 senesinde beklenmedik yağmur yağmasaydı intikam önceden alınabilirdi. Aynı sene X. Luis, isyancı Flemingleri Kuzey denizi sahillerinden ve gelirli ihracattan izole etmek için askeri müdahale başlattı. Onun ordusu, şiddetli yağmura rağmen sınırda Fleming ordusundan önce avantajı eline aldı. Fransız süvarileri hızla giderken, onların atları eğrilerine kadar çamura battı. O bölgede yük arabaları da çok derin bataklığa battı, hatta yedi at bile onları yerinden çıkaramadı. Piyadeler, dizekadar bataklığa battılar ve ıslanmış çadırlarında soğuktan titrediler. Yiyecekleri tükenmekteydi. X. Luis, utanç verici şekilde geri çekilmek zorunda kaldı. Durumdan hoşnut kalan Flemingler, sellerin tanrının bir mucizesi olduğunu düşünüyorlardı. Bu durum fazla sürmedi, Fransız ordusundan daha öldürücü olan kıtlık başladı. Kuzey İrlanda'dan Almanya'ya kadar durmadan yağın yağmurlar daha da şiddetlendi.¹³⁹ Anlaşılacağı üzere, Küçük Buzul Çağı, Avrupa insanının hayatını bir daha geri dönülmeyecek şekilde değiştirdi.

¹³⁹ Brian Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, s. 62.

III. BÖLÜM

KÜÇÜK BUZUL ÇAĞININ OSMANLIYA ETKİSİ

1. Osmanlı'da İklim Tarihçiliği

Küçük Buzul Çağı'nın etkisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da hissedilmiştir. Fakat arşiv belgeleri tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı topraklarında da çevresel etkileri öğrenmek için yeterli değildir. Bu yüzden Anadolu'da Avrupalı iklim bilimciler tarafından dendrokronolojik araştırmalar yapılmıştır. Konu ilk olarak Peter lan Kuniholm, William Griswoldve Faruk Tabak tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra Sam White tarafından daha kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'yi neredeyse karış karış dolaşan Amerikalı Profesör Peter lan Kuniholm, 1990 senesinde dendrokronolojik araştırmalar yaparak ağaçların yaş halkalarını incelemiştir. Dendrokronoloji bilim dalına mensup uzmanlar, çok eski bir ağaç bulunduğunda ortasından bir kesit veya örnek alınıp incelerler ve oradaki halkalara göre iklime dair neticeler ortaya koyarlar. Eğer bir dönemde ağaç iyi su almışsa, o ağacın yaş halkaları geniş oluyor, su alamamışsa dar oluyor. Dendrokronoloji uzmanları, bununla ağacın yaşadığı tarihlerde, bazı dönemlerde sulak mevsimler, bazı dönemlerde kurak mevsimler yaşandığı sonucunu çıkarmaktadırlar.¹⁴⁰ Kuniholm, araştırmasıylaXVI. yüzyılım ikinci yarısındaki krizde iklimsel faktörlerin etkisini tespit edebilmiştir. Vardığı sonuca göre, Celali isyanları döneminde iklim çok sıcak olmuş, bu yüzden ağaç halkaları darlaşmış ve isyanın eski şiddetini yitirdiği dönemde ise her şey normale dönmüştür ve Küçük Buzul Çağı'nın en büyük etkisi XVII. yüzyılda hissedilmiştir.¹⁴¹ Halkaların incelenmesiyle yetinmeyen Kuniholm, olayı Halil İncik ve William Griswold'le tartıştıktan sonra dönem seyyahları ve arşiv bilgilerini de inceleyerek 1564-1612 yıllarında çok büyük kuraklık ve kıtlık olduğu sonucuna varmıştır. Kuniholm, daha sonra da Yakınoğu'da araştırmalarına devam etmiştir. 1939 yılında Kuniholm, Christiansen-

¹⁴⁰ Mikdat Kadıoğlu, *Bildiğiniz Havaaların Sonu*, Güncel Yay., İstanbul, 2001, s. 166-169.

¹⁴¹ Taylan Akyıldırım, Tedirgin Anadolu, <http://www.ottomanhistorypodcast.com/2013/02/celali-rebellions-anatolia.html>.

Weniger ve Tosun'un yaptıkları bir çalışmada Ankara'da 1874 yılında yaşanan kuraklıkta ineklerin %81'i ve koyunların %97'sinin öldüğü, 52 bin kişilik nüfustan 7 bininin göç ettiği ve 20 bininin de ölmüş olduğunu belirtilmektedir.

Osmanlı tarihçiliğine gelince çevre tarihi ile bağlı çalışmalar Faruk Tabak, W. Griswold, Sam White, tarafından yapılmıştır. Son dönemlerde “*International Journal of Middle East Studies*” dergisi çevre tarihine özel bir sayı ayırmış, Oxford University Press, Ortadoğu Çevre tarihi üzerine makalelerden oluşan bir kitap basmış ve Alan Mikhail'in “Osmanlı Mısırı'nda Çevre Tarihi” üzerine monografisi, Cambridge University Press tarafından yayımlanmıştır.¹⁴² Bu dönem Osmanlı tarihçileri, XVI. yüzyıl krizinin altında yatan nedenleri bulmaya çalışıyorlardı. Osmanlı ve Osmanlı dışı kaynaklar, Celali isyanları dönemi boyunca olağan dışı iklim koşullarından bahsetmektedir.¹⁴³ Burdan yola çıkan W. Griswold, ilk defa yaşanan krizi iklim değişimlerine dayandırdı. E. Huntingtonda, kendi araştırmalarında olayın kökünde yağmur ve kuraklık gibi iklim olaylarının durduğunu ortaya koydu.¹⁴⁴ Daha sonra Sam White, konu üzerinde titizlikle durdu. Genellikle, 1590-1610 senelerinde ortaya çıkan krizi çalışan tarihçiler, nedenini Osmanlı'nın iç yapısında aramışlardı. Ama sistematik bakış açısıyla bakılırsa, tam o dönemde dünyada genel krizin olduğu görülebilir. Böyle bir yaklaşımdan yola çıkan Sam White, 1590-1610 senesinin Osmanlı sıkıntılarının iklim değişiminden kaynaklanan dünya krizinin bir parçası olduğu ve aynı zamanda Yakındoğu'ya özgü çevre etkenlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki krizin kapsamını genişletmesi ve süresini uzattığı düşüncesindedir.¹⁴⁵ XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, başta

¹⁴² Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s.25.

¹⁴³ William J. Griswold, *Anadoluda Büyük İsyân:1591-1611*, çev.Ülkü Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s. 39-40.

¹⁴⁴ Yusuf Yılmaz, Yahya Kadioğlu, “Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyânları Üzerindeki Etkileri”, *Studies of the Ottoman Domain*, c.VII, sy.12, Şubat 2017, s. 272.

¹⁴⁵ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 27.

Anadolu ve Akdeniz çevresi olmak üzere, Güneydoğu Asya, Batı Afrika, Hindistan ve Japonya'da da benzer sıkıntılar yaşanmıştır. Ancak, White'ın deyimiyle, en çok sıkıntıyı Yakındoğu ülkeleri çekmişlerdir.¹⁴⁶ Sam White'a göre Yakın Doğu, çağın felaketlerine dünyanın diğer kesimlerine oranla daha erken maruz kaldı ve hatta diğerleri kadar toparlanamadı.¹⁴⁷

Sam Whitenin tüm olaylar dizisinden çıkardığı sonuca göre, Yakındoğu'da krizi dört etken yaratmıştır:

1) Yakındoğu iklimdeki periyodik dalgalanmalara ve ağır kuraklıklara son derece duyarlı olmuştur.

2) Bölgenin sert iklim olaylarında aksama eğilimi gösteren kırılğan ekin sistemine malik olması. Bu aksatmalar kriz dönemini ağırlaştırmıştır.

3) Yakındoğu'da kriz, nüfus hareketlerini başlatmış ve kır-şehir nüfus dengesini bozmuştur. Bu vergi düzeninin bozulmasına neden olmuştur. Aynı zamanda veba şehirlerde daha fazla insanın ölümüne neden olmuştur.

4) Yakındoğu'da büyük çaplı krizler, yerleşik tarım ile hayvancılığa dayalı göçerlik arasındaki nazik dengeyi bozdu. Ekili alanlar, istilalara maruz kaldı. Böylece arazi kullanma ekolojisinde temel bir değişim olmuştur.¹⁴⁸

2. Büyük İklim Olayları

2.1. Kuraklık

İmparatorluk toprakları yağmayan yağmurlar yüzünden susuz kalmıştı. Kuraklığın fazla sürmesi neredeyse bir felakete neden olmuştu. Yağmur yağmadığı zaman tarım alanlarını sulamak için gerekli su kaynağı da tükeniyordu. Sonuçta

¹⁴⁶ Yusuf Yılmaz, Yahya Kadioğlu, "Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyamları Üzerindeki Etkileri", s. 272-73.

¹⁴⁷ Sam White, *Osmanlıda İsyamların İklimi*, s. 31.

¹⁴⁸ Sam White, *Osmanlıda İsyamların İklimi*, s. 36-37

tarım zarara uğruyor, tarımın zarara uğradığı yerlerden insanlar farklı yerlere göç etmek zorunda kalıyordu. Bazen köyler tamamen boşalıyordu. Kuraklık uzun zaman devam ettiğinde gerekli gıda stokları da tükeniyordu. İnsanlar temel ihtiyaçlarını ödeyemeyecek kadar zor durumda kalmıştı.¹⁴⁹

1532 senesinde Arafat'ta çeşmelerin suyu kesildi. Bu çeşmeleri halife Harun er-Reşid'in hanımı Zübeyde Hatun, kendi hesabından harcama yaparak çektirmişti. Beklenmedik şekilde çeşmelerin suyunun kesilmesi, Arafat'ta su sıkıntısı yarattı. Bir kırba su bir altına satılıyordu. Hacılar, zor durumda kalmışlardı. Öyle durumda Kanuni Sultan Süleyman, Arafat çeşmelerinin onarılması için merkezden mimar, kâtip ve memur gönderdi. Çeşme üzerinde 45 lülesinden su gelen mermer bir oluk yapıldı.¹⁵⁰

1560 senesinde Silistire, Akkirman, Boğdan ve Eflak bölgelerinde insanlar ve hayvanlar açlıktan hareket kabiliyetini yitirmişlerdi. Kuraklık insan hayatını ve her taraflı etkiliyordu. İyi zahire toplanmıyor, sonuçta elde olan az miktarda mahsul da pazarlara normal fiyatından yüksek çıkarılıyordu. 1596 yazı İstanbul'da kurak geçtiği için insanlar arasında bir hayli panik yaratmıştı. İstanbul'da sular çekildi, çeşmeler kurudu. Muhtekirler zahireyi bucaktan bucağa sokmağa başladılar. Ot ve arpa

¹⁴⁹ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani, Osmanlı Toplumunda Kıtılıklar (1560-1660)*, Kitap Yay., İstanbul, 2014, s. 46.

¹⁵⁰ Katip Çelebi, *Cihannüma*, haz.Nevzat Bayhan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2010, s.600-601.

pahalandı.¹⁵¹ Fiyatlar yükseldiği için kışlık zahire bulamamaktan korkmuşlardı. Görüldüğü gibi toplumu en alt seviyeden üst seviyeye kadar etkiliyordu.¹⁵² Kriz darlık olduğu zamanlarda başkenti bile etkilemekteydi.

Kuraklığın getirdiği felaketlerden biri de çekirgelerdir. Kurak dönemde aç kalan çekirgeler, hasatlara doluyor ve onlar dahavaları kirleterek ölümlere sebep oluyordu. Bölgeye yumurtasını bırakan çekirgeler, yumurtalar soğuğa dayanıklı olduğu için buldukları yerde uzun süre kalabiliyordu.¹⁵³ 1561 senesinde Kütüs çevresindeki köyler çekirge istilasına uğrayarak devlete vergilerini veremediler.¹⁵⁴

1567 yılında Yenişehir’de yağmur yağmadığı için İstanbul’a gerekli gıda maddeleri gönderilememişti. 1565-1566 yıllarında Mısır’da Nil nehrinin suyunun azalması nerdeyse felakete yol açmıştı. Büyük kıtlık, yağmurun nehrin sularını yükseltmesine kadar devam etmişti. Bu tip durumlar, Osmanlı Devleti’ni de zor durumda bırakıyordu. İnsanları işlerinden alıkoyuyor, aynı zamana devlete verilecek vergilerin toplanmasına da zorluk çıkarıyordu. Hatta o bölgedeki insanlar asi Arap aşiretlerine bile karşı koyamayacak şekilde enerji kaybetmişlerdi. Belli olduğu gibi kuraklık tarıma bağlı her türlü sanayiye etkiliyordu. Edirne’de 1585 yılında su kıtlığı olduğu için su değirmenleri çalıştırılmamış ve şehirde un kıtlığı yaratmıştı.¹⁵⁵

¹⁵¹ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarihi-Selaniki*, c.II, haz. Mehmet İpşirli, Edebiyat Fakültesi Basımevi,, İstanbul, 1989, s. 624.

¹⁵² Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 46-47.

¹⁵³ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 73.

¹⁵⁴ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 72.

¹⁵⁵ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 48-50.

Vergileri ödeyemeyen kentliler devlete sığınarak af talepetmekteydiler. 1571 senesinde kuraklık ve çekirge istilası yüzünden Peçinliler Rodos adasına gönderecekleri mutant tahıldan muaff tutulmalarını talep etmişti.¹⁵⁶ 28 Mart 1574 senesinde Nisan ayında yağmura ihtiyaç duyulması sebebiyle bütün Edirne halkının duaya çıkması emredilmektedir.¹⁵⁷ 1577 yılında Semenderi'ye bağlı Lipak'ta Mehmed isimli biri kuraklık nedeniyle gereken mukataa bedeline ulaşamadığını ifade etmişti. Araştırma sonucu o dönem kuraklık yaşandığı belli olmuş, hatta gemiler, kuruyan nehirler yüzünden Lipak'ta atıl kalmışlardı.¹⁵⁸ 10 Mayıs 1596'da padişahın davetiyle halk kuraklık yüzünden yağmur duasına çıktı. Ülkede kıtlık yaşanıyordu. Geçen dönemden kalan stoklar da tükenmişti. Her türlü yiyecek bulunamaz olmuştu.¹⁵⁹ Bu dönem Tokat'ta kıtlıktan dolayı 1 kilo arpa 50 dirheme alınıyordu. Ucuzluk dönemindeyse arpanın kilosu 5 dirhemdi.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı...*, s. 51-52.

¹⁵⁷ Mehmet Demirtaş, "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. IV, sy. 2, 2004, s. 43.

¹⁵⁸ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı...*, s.51-52.

¹⁵⁹ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Yay., İstanbul, 2015, s. 280.

¹⁶⁰ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Simeonun Seyahetnamesi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Kesit Yay., İstanbul, 2007, s. 107.

Kuraklık yüzünden tahıl boy atmıyordu. Atlara saman bulmak bile mümkün değildi.¹⁶¹ Hayvanlar açlıktan bitap düşüklerinden hiç biri araba çekecek halde değildi. Bu şartları gören hükümet görevlileri, Özü kalesinde çalışmalardan vazgeçmek zorunda kaldı.¹⁶² Diğer yerlerden tahıl ithal edilerek durumu rahatlatmak düşünülüyordu, ama kıtlığın aynı anda geniş alanı kapsaması bunu mümkün kılmadı.¹⁶³ Artan kuraklık ve susuzluktan dolayı, 1596 senesinde İstanbul’da padişah, ulema ve halkı topluca yağmur duasına çıkarmıştı.¹⁶⁴

Daha önceki seneler gibi 1611 senesinin kış ve baharında da İstanbul’a yeterli kar ve yağmur yağmadığı için insanlar su kıtlığı ile karşılaştı. Zor duruma düşen halk padişaha durumu anlatmak zorunda kalmıştı. Padişah büyük paralar harcayarak Karabali bahçesinden su getirterek Galata’da çeşme inşa ettirmişti.¹⁶⁵

Alman seyyah De Busbecq’un Türkiye’ye gelişi tam da kuraklık zamanına denk gelmiştir. Bu yüzden seyyah, yağmurunburalarapek fazla yağmadığını

¹⁶¹ Gilles Veinstein, “Karadenizin Kuzeyindeki 1560 Kuraklığı”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, ed.Elizabeth Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001, s. 302.

¹⁶² Gilles Veinstein, “Karadenizin Kuzeyindeki 1560 Kuraklığı”, s. 303.

¹⁶³ Gilles Veinstein, “Karadenizin Kuzeyindeki 1560 Kuraklığı”, s. 305.

¹⁶⁴ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s. 180.

¹⁶⁵ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı...*, s. 46

yazmaktadır.¹⁶⁶ Diğer bir Alman seyyah Hans Dernschwam da, aynı bilgiyi paylaşmaktadır. O, Karadağlı kentinde kurumuş tarlalara rastlamıştır.¹⁶⁷

2.2. Sert Soğuklar

İyi hasat için yağmurun yağması tekbaşına yeterli değil, yağışı emen toprağın sıcaklık derecesi de önemlidir. Aşırı soğuklar tarımı durdurmaktadır.¹⁶⁸ İlbahardaki don vakaları, yazındolu yağması, kıtlığa neden olabilir. Aşırı soğuklar insanların sağlığını da etkilemektedir. Soğuğa maruz kalanların bedenlerinin farklı kısımları donuyor ve keserek vücuttan çıkarıyorlar. Bu yüzden hem toprakta çalışmıyor, hem de bedenlerinin güçten düşmesi yüzünden sıkıntı çekiyorlardı.¹⁶⁹ 1580-1610 yılları soğukların en sert dönemidir.

1555-1556 senesinde Edirne’de soğukların etkisiyle büyük bir kıtlık dönemi başlamıştır. Bu kıtlıktan Edirne’deki sarayın meskûnları da etkilenmiş olup, erzaklarını güçlükle alabilmişlerdir. Halkın bir kısmı ölmüş, bir kısmı ise tekkelere sığınmıştır. Tekkelere sığınan bazı gayrimüslimler Müslüman olmak zorunda kalmışlardır. Böylece iklim şartları insanların üzerinde dinlerini değiştirecek kadar

¹⁶⁶ Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, haz. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman Yay., İstanbul, s. 62.

¹⁶⁷ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 309.

¹⁶⁸ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı...*, s.52-53.

¹⁶⁹ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı...*, s. 55.

derin izler bırakmıştır. Soğuktan bitkiler de ziyadesiyle zarar görmüş, meyve ağaçları kurumuştur. Halk meyve ağaçlarını kesip yakmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁰

1565 senesinde Ekim başları ve Eylül sonlarında kar yağmıştır. Karın kış gelmeden yağması sefere hazırlanan ordunun hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur. Ordu Sofya ve Semendire’de zahire sıkıntısı çekmiştir. Bunun üzerine Semendire Beyi, merkezsoğuklar yüzünden değirmenlerin, arabaların çalışmadığını, fiyatlar yükseldiği için paraya ihtiyaç olduğunu yazmıştır.¹⁷¹

1 Ekim1571’de Şehrizol’da Ali isimli asker, Kerkük Sancağı’ndan zahire almaya giderken tufana denk gelmiştir. Ayakları soğuktan donduğu için piyade birliğinde hizmet edemezdi. Şehrizol Beylerbeyisi, bu yüzden onun at üstünde hizmete alınmasını ricaetmiştir.¹⁷²

1573 senesi İstanbul ve etrafında biriki gün kar fırtınası olmuştur. Bundan yararlanmaya çalışan ekmekçiler, zahire yoktur diyerek narhı fazlalaştırmak istemişler. Merkezden gelen hükümle bunun mümkün olmadığı bildirilmiştir.¹⁷³

Konuyla ilgili Evliya Çelebideğerli bilgiler sunmaktadır. O, seyaheti zamanı iklim yüzünden bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Erzurum’da havalar aşırı bir şekilde

¹⁷⁰ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 61.

¹⁷¹ Orhan Kılıç, “Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Doğal Afetler”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam*, ed. Kemal Çiçek, Haarlem-Ankara, 2001, s. 811-812.

¹⁷² Kılıç, *a.g.m.*, s. 813.

¹⁷³ Kılıç, *a.g.m.*, s. 814.

soğumuş, bu yüzden şehrin içinden akannehir buz bağlamış ve yollar kapandığı için bir ay şehirden çıkamamıştır:

*“Bir gün Tanrı’nın hikmeti bir dolu yağdı ki, her tanesi yüzer dirhem tartıldı. Pek çok hayvanı telef etti. Bir saatten sonra paşaya bir dolu tanesi getirdiler, tam bir okka geldi. Paşaya o tane gelinceye kadar belki 50 dirhem erimiş idive mühr-i Süleyman altıgeni gibi ve kaz yumurtası gibi dolular yağdı.”*¹⁷⁴

Evliya Çelebi Azak gölünü geçerken çok zorlanmıştır. Sudan geçerken buz parçaları hayvanların göğüslerini pare pare etmiş, hayvanların birçoğu gölde kalmıştır. İki tane at boğulmuştur. Derin göl olmamasına rağmensoğuk, bataklık hayvanların geçmesine zorluk çıkarmıştır.¹⁷⁵ Çerkez ordusu, Kuban nehrinin buzları karşısında zor durumda kalmış, geçmek için ağaçlardan botlar yaptıktan sonra atları botlara bindirerek geçirmişlerdir. Evliya Çelebi’nin kendisi suyu geçerken atının biri soğuk suya girmeyerek zorluk çıkarmış, karşı tarafta kişneyerek durmuştur. O, atı döve döve buzlar arasına salmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁶ Dağıstan Vilayeti’ne giderken Ak Mehmed Paşa efendinin iç ağalarından Sarraczade Mehmed Çelebi’nin ve birkaç iç ağalarının soğuktan tutulmuş elleri ve ayaklarını testereyle keserek kaynar katranlara batırmışlar. İhtiyarlar 40 yıldan bu tarafa böyle soğuk görmedik diye

¹⁷⁴ Evliya Celebi, *Seyahatname*, c.I, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Kültür Yay., İstanbul, 2010, s. 65.

¹⁷⁵ Evliya Çelebi, *Seyahetname*, c.VIII, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, c.VIII, Yapı Kredi Kültür Yay., İstanbul, 2003, s. 3.

¹⁷⁶ Evliya Çelebi, *Seyahetname*, c.VIII, s. 5.

şehadet edermişler.¹⁷⁷ Aşırı soğuklar insanların psikolojisini de alt üst ediyordu. Kastamonu'nun 1585 kışında soğuk insanları canlarından bezdirmiş, bayram günlerinde bile evlerine kapanmışlardır.¹⁷⁸

1601 senesinde İbrahim Peçevi, Budin'den Serdar'a haber götürmek üzere ayrıldığını anlatıyor. Bu zaman bazı zorluklarla karşılaşmıştır. O, kar adamın göğsüne çıktığı için kara yoluyla gidememiş, Tuna üzerinden gitme kararı almış, ama Tuna donduğu için bir hayli zorlanmıştır. Beygirler, her gün 20-30 kere buzların kırılması yüzünden sulara düşmüş, başlarından kuyruklarından çekip dışarı çıkarmışlar. Bu yüzden ancak 15 gün sonra Peçevi'ye varmak mümkün olmuştur.¹⁷⁹

Küçük Buzul Çağı'nın soğuk kışları ve kuru ilkbaharları hububat kadar hayvanlar için de ölümcül sonuçlar doğurdu. 1571-1572'te Kuzey Anadolu ve Bulgaristan'dan birçok hayvanın yoğun karlarda donarak öldüğü yolunda haberler geldi.¹⁸⁰ Hayvanlar yeterince beslenemeyerek ya da hareketsizlikten ölmekteydi.¹⁸¹ Göllerin donması balıkların telefine neden oluyordu.¹⁸² 1604 senesinde Boğaziçi'nde balıklar dondu, sertsoğuklar yüzünden karaya bile atlamışlardı.¹⁸³ Bunlara rağmen

¹⁷⁷ Evliya Çelebi, *Seyahetname*, c.VIII, s. 7.

¹⁷⁸ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 55.

¹⁷⁹ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, çev. Murat Uraz, Son Telegraf Matbaası, İstanbul, 1969, s. 397.

¹⁸⁰ Sam White, *Osmanlıda İsyan İklimi*, s. 145.

¹⁸¹ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 62.

¹⁸² Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 63.

¹⁸³ Sam White, *Osmanlıda İsyan İklimi*, s. 243.

insanlar soğuklar karşısında aciz değildi. Mesela, insanlar, ağaçları soğuktan korumak için keçe ile sarıyorlardı.¹⁸⁴

1620-1621'de İstanbul'da o zamana kadar görülmemiş sert kışlar yaşandı. Tarihçi Hasanbeyzade'den aktardığımız bilgilere göre, Üsküdar'dan Galata'ya buz üzerinde yuruyerek geçilmişti. İskender boğazı kapanmış olup, gıda maddesi İstanbul'a ulaşamamıştır.¹⁸⁵ Avrupa ve Asya'yı ayıran dar boğazdaki su köprüsü, iki kitayı ve imparatorluk topraklarını birleştirdi. Tarihi-Selaniki'deki bilgiye göre, ünlü şair Seyyit Haşimi, bu nadir vakayı şiirle ifade etmişti:

Stambul Üsküdar arası dondu, kış katı oldu

Geçer her çanibe adem yürür, havf etmeyip buzda

Denizle yer bir oldu, var ona ibret gözüyle bak

Silip gaflet gubarın dahi, ger kim var ise gözünde

Yürü süz ü güdaz ile, tazarru eyle Mevlaya

Umarız kim bürüdet def olup, tesir ede sözde

Dedim ey Haşimi tarihin, anın lafz u manide

Yol oldu Üsküdar'a Akdeniz dondu bin otuzda.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 63.

¹⁸⁵ Hasan Bey-Zade, *Hasan Bey-Zade Tarihi*, c.III, haz.Şevki Nezihî Aykut, TTK Yay., Ankara, 2004, s.928- 929.

¹⁸⁶ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarihi-Selaniki*, c.II, haz. Mehmet İpşirli, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 459.

2.3. Seller

Anadolu bu dönemde su baskınlarına da maruz kaldı. Dağ suları yağmurların etkisiyle aşağılara inerek sellere neden oldu. Su gerektiğinden fazla olunca toprağa zarar veriyordu ve su baskınlarının zararı 50 senede telafi edilememişti. Toprakta gübre etkisi yaratan kurtçukları seller kendiyle sürüklüyordu. Sonuçta, verimliliğini kaybeden toprak, kumluk haline geliyor ve fazla nem oranı, hastalık taşıyan mikropların yayılmasına da neden oluyordu. Bu yol ormansızlaşmaya götürüyordu. Bu yüzden insanlar yerleşim alanlarınınnehirlerden uzağa taşımak zorunda kaldılar.¹⁸⁷ Seller sonucu ortaya çıkan bataklıkları köylüler, kendi başlarına onaramıyordu. Dicle nehrinin taşkını zamanı sellerin getirdiği yığıntıların temizlenmesi için Bağdat'ta her yıl dokuz yüz kişi çalışıyordu.¹⁸⁸

Osmanlı'da 1502-1505 arası durmadan şiddetli yağmurlar yağdı. Beyşehir Gölü taşarak Konya sahrası derya gibi sular altında bıraktı.¹⁸⁹ Dernschwam, 1553'te seyaheti zamanı sel sularının Meriç nehri üzerindeki köprülerden birini yıktığını yazmaktadır.¹⁹⁰ Filibe'de çok şiddetli bir yağmur yağdı. Rüzgâr meradaki bir ağacı kökünden kopardı.¹⁹¹

¹⁸⁷ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı...*, s. 64-66.

¹⁸⁸ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı...*, s. 67.

¹⁸⁹ Mehmet Demirtaş, "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", s. 40.

¹⁹⁰ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadoluya Seyahat Günlüğü*, s. 39.

¹⁹¹ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadoluya Seyahat Günlüğü*, s. 338.

1571'de Karasu'da sel suları Lütü Paşa köprüsünü yıkmıştır.¹⁹² 1572'te Belgrat'ta Osum nehri, taşarak kara yolunu kapamıştır. Halkın ve askerın bu yolu yeniden kullanabilmesi için 150 Hristiyan yolu temizlemek için görevlendirildi. Daha sonra 150 nefer az olduğu için 150 neferin daha görevlendirilmesi talep edilmiştir.¹⁹³ 1573'te Akhisar kazasında değirmen için kullanılan su, sel yüzünden Sakarya Nehrine karışarak tarlaların balçığa çevrilmesine neden olmuştur.¹⁹⁴

1572 senesinde Kuzey tarafında çok büyük ve parlak bir yıldız görüldü. Yıldız bilimiyle uğraşanlar, çok yerlerde büyük yağmurlar yağacağını ve seller olacağını söylediler. Gerçi büyük yağmurlar ve seller olmuş, Rumeli'de ve Anadolu'da çok evler yıkılmış, İstanbul'da da 400'den fazla ev yıkılarak yollar tıkanmış, nice zaman insanlar ve kervanlar gidip gelmekten mahrum kalmışlardı. Hatta Harem-i Muhterem'de hacılar ve ziyaretçiler bir, iki zira su içinde Beytullah'ı tavaf ettikleri haberi yayıldı.¹⁹⁵

3 Nisan 1630'da gök gürültülü sağanak yağış fırtınası, Mekke ve Kabe'de sele neden oldu.¹⁹⁶

¹⁹² Orhan Kılıç, "Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler", s. 802.

¹⁹³ Orhan Kılıç, "Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler", s. 802.

¹⁹⁴ Orhan Kılıç, "Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler", s. 803.

¹⁹⁵ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadoluya Seyahat Günlüğü*, s. 261.

¹⁹⁶ Mikdat Kadıoğlu, *Bildiğiniz Havaların Sonu*, s. 165.

1632-1633 yılında Kangırı bölgesine şiddetli dolu yağdı. Bölgede yer alan ve Amasya'daki Sultan II. Bayezid Vakfı'na ait olan köylerin mahsulu tahrip oldu, mültezimler vakfa ödeme yapamadı.¹⁹⁷ Normalde vakıf çalışanları, medrese öğrencileri, ihtiyaç sahipleri, misafirler vakıf imaretinde pişen yemekleri yemektedirler. Kriz yüzünden bu uygulamada değişiklik yapıldı. Yemeğin parası alınmaya başlandı ve sadece misafirlere yemek çıkarıldı.¹⁹⁸

2.4. Fırtına

1490 senesinde korkunç fırtına çıktı. Atmeydanı'nda yer alan baruthaneye yıldırım düştü. Yakındaki mahalleler yandı.¹⁹⁹

11 Ağustos 1553 gece şiddetli fırtına oldu. Kasırga sonucu, Galata'nın üst tarafında taşan su, köyleri su içinde bıraktı. Fazla sayıda insan öldü, ağaçları, tahılı, vb. sular alıp götürdü. Kasırga yüzünden padişah, bir hayli ziyana uğradı. Bazı gemiler de battı. Yaşlılar , daha önce böyle bir fırtına görmediklerini anlatıyordu.²⁰⁰

¹⁹⁷ Kayhan Orbay, "Osmanlı Topraklarında Küçük Buzul Çağı'nın Etkileri Hakkında Bazı Notlar", *Kebikeç*, sy. 23, Ankara, 2007, s. 91.

¹⁹⁸ Kayhan Orbay, "Osmanlı Topraklarında Küçük Buzul Çağı'nın Etkileri Hakkında Bazı Notlar", s. 92.

¹⁹⁹ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s. 122-123.

²⁰⁰ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 127-128.

Busbecq, 1555 senesinde Belgrad'a gitmek için Tuna nehrindeki gemiye bindiğini yazmaktadır. Şiddetli rüzgâr tekneyi ağaç kütüklerine öyle çarpıyordu ki, neredeyse parçalanan güvertenin bir kısmı kopmuştu.²⁰¹

Dernschwam, 1555 senesinde İstanbul'a giderken Lywa'da konaklamak istemiş ama fırtınalı hava her tarafı tarumar ettiği için orada kalamamıştır.²⁰²

Polonyalı Simeon, yolculuğu zamanı İzmir'den gemiye binmiş, ama fırtına yüzünden 5 günlük yolu 23 günde katedebilmiştir.²⁰³

1559 senesinde Koldoni adlı yerde şiddetli rüzgâr korsan gemisini karaya vurmuştur. Geminin malları Kıbrıs kaptanı tarafından alınarak depo edilmiştir.²⁰⁴

1565 senesinde Tunus hâkiminin gemisi, fırtına şiddetinden İstanbul'a giderken Mezistire'de parçalanmıştır. İçinde olan eşyaların bir kısmı yağmalanmış, bir kısmının denize batmıştır. Denizin dibine batan 133 yağ fıçısı dalgıçlar tarafından çıkarılsa da, bir kısmının içine su girerek bozulmuştur.²⁰⁵

²⁰¹ Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, s.23-24.

²⁰² Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s.351.

²⁰³ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Simeon'un Seyahetnamesi*, s. 32.

²⁰⁴ Orhan Kılıç, "Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler", s. 795.

²⁰⁵ Orhan Kılıç, "Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler", s. 796.

1582'te Midye Kazası'na tabii Yeni Ada limanında 4 at gemisi fırtına yüzünden hasar almıştır.²⁰⁶

1562 senesinde Eylül sonu Ekim başlarında İstanbul'da şiddetli yağmur zamanıbirgünde 74 defa yıldırım düştü.²⁰⁷ 1596 senesindeiçinde 1300 kantar topu olan Vardar kalesine yıldırım düşerek yangın çıkardı. Büyük tahribat yarattı. Kale görevlilerinden çok azı kurtuldu.²⁰⁸

İstanbul'da1595 senesinde şiddetli fırtına gemilerin hareketini engelledi. Sular dondu, değirmenler dönmez oldu. Ekmek kıtlığı yaşandı, fiyatlar yükseldi.²⁰⁹

Tarih-i Selaniki'de, durum aşağıdaki beytle anlatılmıştır:

“Gözlerim yaşıyla viran olmaduk yer kalmadı

*Haşimi bilmek dilersen işte şöyle macera.”*²¹⁰

25 Haziran1630'da İstanbul'da fırtına çıktı ve IV. Murad'ın önüne yıldırım düştü.²¹¹

²⁰⁶ Orhan Kılıç, “Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler”, s. 797.

²⁰⁷ Orhan Kılıç, “Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler”, s.818.

²⁰⁸ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, s. 676.

²⁰⁹ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarihi-Selaniki*, s. 444.

²¹⁰ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarihi-Selaniki*, s. 444.

²¹¹ Mikdat Kadıoğlu, *Bildiğiniz Havaların Sonu*, s. 164.

2.5. Veba

Osmanlı insanının hayatını etkileyen önemli afetlerden biri de veba salgınıdır. Tanrı tarafından gönderilen ceza gibi düşünüldüğünden salgın “mübarek taun” şeklinde adlandırılmaktaydı.²¹² 1494 ve 1502 senelerinde Osmanlı’yı etkisine alan iki veba salgını yıllarca pek çok insanın ölümüne neden oldu.²¹³ Hastalık genelde İstanbul’da ortaya çıkıyor ve fareler tarafında başkentten dışarı yayılıyordu.²¹⁴

Kanuni döneminde ülkeyi zaman zaman veba salgınları vuruyordu. Busbecq, veba yüzünden taşınmak için Rüstem Paşa’ya haber göndererek izin istemişti. Kaderden kaçamayacağını söylemiş ve daha sonra Büyükkada’ya gitmesine izin verilmiştir. Ama bir süre sonra zaten Rüstem Paşa’nın kendisi de bu hastalıktan ölmüştür. Yerine Ali Paşa, vezir geçmiştir.²¹⁵

Busbecq, 1562 senesinde “*Cermenlere vebanın durumunu sordum, azalıyor dediler. Günde kaç kişinin öldüğünü sordum. Beş yüz kadar dediler. Dehşet içinde kalmıştım. Aman Allahım dedim. Beşyüz kişi ölürken hastalığın azaldığını söylüyorsunuz, hastalık şiddetli olduğu zamanlar kaç kişi ölüyordu. Bin, binikiyüz kişi kadar dediler*” diye yazmaktadır.²¹⁶

²¹² Necdet Sakaoglu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s.186.

²¹³ Necdet Sakaoglu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s. 122-123.

²¹⁴ Wolf-Dieter Hütteroth, “Osmanlı Topraklarının Ekolojisi”, s. 53.

²¹⁵ Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, s. 167.

²¹⁶ Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, s. 170.

1583 senesinde III. Murad'ın hâkimiyeti döneminde veba salgını başladı. 1586 senesinde öncekinden daha etkin veba sardı. Nerdeyse yakıp yıkmadık ev ve insan bırakmadı. Buharalı Nakşibendî ulularından Taşkendi Şeyh Ahmed Sadık vebadan öldü. 1590 senesine doğru etkisi bitti.²¹⁷ 1592 senesinde veba bir daha ortaya çıktı. Veba giderek etkisini artırıyordu. Bu yüzden III. Murad vebadan kurtuluş için halkı Alemdağı'na duaya çağırdı. Herkes bu çağrıya katıldı. Bu yüzden İstanbul'da kimse kalmadı, dükkânlar kapandı. Kurbanlar kesilerek kalabalığın önüne sofralar serildi. Dua öncesinde İstanbul'da her gün 325 insan ölüyordu, duadan sora sayı 100'e düştü.²¹⁸

1592 senesinde İstanbul'da başlayan veba salgının İzmit'e sıçraması kentteki yaşamı felce uğrattı. Dükkânlar 6 ay kapalı kaldı. İstanbul ve Anadolu'ya giden yollarda ulaşım durdu. 1591-1592 senelerinde salgın hastalık hayvanları etkisine aldı ve zamanla bütün imparatorluğu sardı.²¹⁹

1595 senesinde İstanbul'u ikinci büyük veba salgını vurdu. Hastalık Venedik sefirinin ailesine bile bulaşmıştı.²²⁰

Sofya'dan geçen seyyah, salgın hastalığın bölgeyi etkisine aldığını yazmaktadır. Çok sayıda yeni mezarlar kazılmışvedaha on üç mezar daha hazırlanmaktaymış.²²¹

²¹⁷ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s. 187.

²¹⁸ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s. 192.

²¹⁹ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 217.

²²⁰ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 211.

3. Doğal Afetler ve Siyasal Yansımalar

Genelde doğal afetlerden askeri faaliyetlere bağlantılı olarak söz edilmektedir. Doğal afet bir halk için felaket olduğu halde, diğer bir halk için fırsat olabiliyor, savaşların kaderini bile değiştire biliyordu. Aşırı soğuklar zaman zaman savaşı Osmanlı askerlerini zor durumda bırakıyordu. 1528-1529 seneleri Osmanlı için uzun zamandır beklenen dönemdi. Sultan Süleyman, nihayet Viyana'yı fethetmek hayalini hayata geçirecekti. Ama sefer zamanı beklenmedik olaylar yaşandı. Hava durumu kuşatmayı engelledi. Sultan Süleyman, daha Peç kalesine varmamış, Buda ve Viyana arasında gece gündüz bardaktan boşalırcasına yağın yağmurlar, fethi engelledi. Her taraf su altında kaldı, taşın sular köprüünün iki başını götürdü. Çadırlar, su içinde küçük kabarcıklar halinde kaldı. Yollar toprak için geçilmez hale geldi. Bu yüzden Filibe'de birkaç gün beklemek zorunda kalındı.²²² Eylül sonunda hava koşulları daha da kötüleşti. Bu mevsimde soğukların beklendiği olmaması orduyu zor durumda bıraktı. Üç hafta boyunca koşullar daha da kötüleştiği için Sultan, askerî harekâtını yarıda kesmek zorunda kaldı. Ordusunu Viyana'dan çekti. Böylece Viyana'nın fethi Osmanlı için bir rüya olarak kaldı.²²³

20 Eylül 1573'te bir gün boyunca İstanbul'a şiddetli yağmur yağdı. Düşen yıldırım, yangın çıkardı. Sel, Halkalı deresi ağaçlarını köklerinden kopardı. İnsanların ölümüne neden oldu. Yenibahçe'den Langa Bostanı'na kadar her taraf su

²²¹ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s-341.

²²² İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 75.

²²³ *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, ed. Elizabeth Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001, s. 4-5.

içinde kaldı. Kanuni Sultan Süleyman, o sırada Yeşilköy’de avlanmaktaydı, sular bastırınca İskender Çelebi sarayına sığınmak zorunda kaldı. Ama sel suları burayı da basınca Enderun ağaları yaşlı padişahı sırtlayıp kurtardılar. Felaket sonucu köprüler, suyolları, sukemerleri yıkıldı.²²⁴ Bu felaketten sonra Kanuni, İstanbul’un su, nüfus sorunlarıyla daha çok ilgilenmiş, İstanbul’u bol suya kavuşturmak için yeni çeşmeler yapılmıştır.²²⁵

1578-1590 yıllarında İran seferine yola çıkan Ferhat Paşa, Gence’nin fethi sırasında sert soğuklarla karşılaştı.²²⁶ Askerlerin elleri ve kullakları dondu, 12 günlük bir yolculuktan sonra bitkin halde Demirkapı’ya ulaştılar. Soğuklar kıtlıkla birleşerek toplu ölümlere neden oldu. Ordunun donmuş cesetlerini, defnetmeye mecalleri olmadığından öylece kala kalmıştı. Bender kalesinin fethi esnasında askerler, soğuktanat üzerine bile zor duruyorlardı. Atlar kışın şiddetinden titrek halde birbirlerinin yemlerini yemişlerdi.²²⁷ Şark seferi zamanı Sefeviler’e esir düşen Asafi, insanların aç olduğunu yazmaktadır. İnsanlar kendileri aç olduğu için dilencilere ekmek bile vermemekteydi. Kendisi de bir kuru ekmeğe muhtaç olduğundan

²²⁴ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s. 156.

²²⁵ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s. 159.

²²⁶ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 55

²²⁷ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 58-59.

dilenmek zorunda kalmıştı.²²⁸ Askerler böyle zor duruma düştükleri zaman canlı cansız buldukları her şeyi yemişlerdi.²²⁹

1585 senesinde Osman Paşa, Kastomonu kışlağından Tebriz'e yola çıktığı zaman beklenmedik kıtlık başladı. Zor duruma düşen askerler, vezirin önüne çıkarak durumu anlattılar.²³⁰ 1588'de Kars'ta insanlarsoğuktan hareketsiz kalmışlar, acizlikten Alah'a dua etmekten başka bir şey yapamamışlardı.²³¹

1593-1594 Osmanlı-Habsburg savaşını sert geçen kış, daha da ağırlaştırdı. Hava durumu 1594 sonlarında değişmeye başladı. Sert soğuk sıkıntıları da beraberinde getirdi. 1595 senesinde Şubat'tan Nisan'a kadar üç ay boyunca Tuna nehri donmuş halde kaldı, askerler buz üzerinde hareket etmek zorunda kaldılar. 1602-1603'te ordu, top ve kağnıları buzulların üzerinden sürülerek taşındı.²³² Havalar ısınınca eriyen buzlar taşkına neden oldu. Bu sefer de askerler, humma salgınına hedef oldu ve Macaristan'da sınır boyunca kıtlıklar baş gösterdi.²³³ Sinan Paşa, böyle bir durumda süvarilerin saldırıya geçme yerine Belgrat'ta kışlama isteklerine boyun eğdi. 1595'te bir süvari birliği saldırıya geçmeyi reddetti ve birliğin

²²⁸ Asafi Dal Mehmed Çelebi, *Şecaatname*, haz.H.Mustafa Eravcı, MVT Yay., İstanbul, 2009, s.237-238.

²²⁹ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 60.

²³⁰ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 324.

²³¹ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 55.

²³² Sam White, *Osmanlıda İsyan İklimi*, s. 241.

²³³ Sam White, *Osmanlıda İsyan İklimi*, s. 200-2001.

başındaki komutanları öldürdü.²³⁴ Don ve açlıktan 1601-1602 senelerinde 2000 Osmanlı askeri öldü.²³⁵

III. Murad hâkimiyete geçtikten sonra Osmanlı'da durum daha da karıştı. Soğuklar giderek artmaktaydı, karayel ve fırtına nedeniyle gemiler çalışmıyordu. Yine ekmek kıtlığı başlamıştı. 1595 senesinde karın yolları kapaması ve don yüzünden padişah Fatih camisinde ikinci Cuma selamlığına çıkamadı.²³⁶ Mart sonlarına kadar soğuklar şiddetini yitirmedi. Soğuk yüzünden III. Mehmed'in kılıç alayı da ertelenerek Nisan ayında yapıldı.²³⁷

1596'da Haçova savaşında III. Mehmed bizzat orduya komutanlık etti. Ama ordu arasında yayılan hastalık, ahvali değiştirdi. Veba yüzünden ordu, nerdeyse yok olma noktasına geldi.²³⁸

1597 senesinde Budin'deki Vaç kalesini almak için ordu Vaç sahrasına vardı. Ama beklenmedik kar ve yağmur, göz açmaya imkân vermedi. Kasım ayına yirmi günden daha fazla vakit olduğu halde havanın kötüleşmesi tamamen beklenmedikti.²³⁹ Benzer şekilde 1598 senesinde Varat'ın kuşatılması, aksiliklerle karşılaştı. Bir aydan fazla durmadan yağmur yağdı. Her tarafı su bastı. Askerlerin

²³⁴ William J. Griswold, *Anadoluda Büyük İsyân: 1591-1611*, s. 12-13.

²³⁵ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 243.

²³⁶ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, s. 444.

²³⁷ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s. 208.

²³⁸ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 201-202.

²³⁹ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 382.

kullandığı nehir, taşı ve geçilmez hale geldi. Çamur yüzünden bir çadırdan diğerine gitmek zorlaştı. Rüzgârların şiddetinden çadırlar, kurulduğu istikamette kalamıyordu. Halk geçim sıkıntısına düştü. Şiddetli soğuklar devleti askeri hareketten alıkoydu.²⁴⁰

1598 senesinde veba yüzünden III. Mehmed ile annesi Safiye Sultan, kiraz ve gül mevsimini geçirmek üzere Davutpaşa Bahçesi'ne gittiler. Veba, yüzlerce insanı öldürdü. III Murad'ın ailesinden on bir kadın, birçok hadımağası, cariyeveba yüzünden öldü. Murad'ın on altı kızı ve Mimarbaşı Davud ağa da öldü. III. Mehmed'in emriyle Okmeydanı'nda üç hafta arka arkaya dua edildi.²⁴¹

1601 senesinde yaşanan sert kış yüzünden Osmanlı ordusu, Kanije'ye yardıma gidemedi. Ösek köprüsüne geldiklerince o kadar kar yağdı ki, halkın göğüsüne çıkıyordu. Arda köprüsü o sırada yıkıldı. Tombazların çoğu suya battı. Bütün asker birkaç gün sazlıklarda ve ormanlarda yattı. Yeniden bir köprü yaparak Belgrat köprüsüne geldiler, ancak bu köprü de bundan evvelki köprü gibi yıkıldı. Kışın şiddetini arttığı devirde ricate geçilmesi nedeniyle pek çok asker ve binek hayvanı öldü. Bu durum karşısında Kanije'yi Allah'a ısmarlayarak Zigetvar'dan dönmek lazım geldi. Ama kış düşman tarafında da ziyadesiyle zarara yol açtı. Greç Hersek, kale altında kışlık yerler hazırlatmıştı. Kış o kadar sert oldu ki, kuvvetli fırtınalar, esip savurmalar ve tipiler karşısında düşman ne yapacağını şaşırıldı. El ve ayak tutmaz oldu. Kış için hazırlanacak yerlerde durmak imkânı kalmadı ve kaçıp gittiler. Sonra kaladaki Osmanlı askerleri kalenin etrafındaki suyu inerek yokladılar.

²⁴⁰ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 386.

²⁴¹ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s. 208-213.

Zira su donarak üzerinden top çekilecek hale gelmişti.²⁴² Vezir Yemişçi Hasan Paşa, kışın şiddetli bir zamanında yola çıktı. Mora köprüsüz tutarak kırıldığı için buz üzerinden sürünerek geçti.²⁴³

1626-1627 yıllarında Erzurum'dan Tokat'a gelen askerler sert soğuklar yüzünden spazm geçirmiş, donmuş el ve ayaklarını cerrahlara kestirmek zorunda kalmışlardı. Soğuk zamanlarda orduya aynı zamanda gıda da ikmal edilemiyordu. 1635 kışında ordu Revan seferine giderken Erzurum'da sert kış bastırılmış, otuz iki gün boyunca açlık ve kıtlık yüzünden zor durumda kalmışlardı. Dolayısıyla açlık kadar soğuk da ölüme neden oluyordu.²⁴⁴

1629 senesinde Osmanlı Serdarı, Bağdat'a gitmek için yola çıktı. Ama nehirlerin taşması yüzünden Bağdat'a varamadı. Bağdat sahrasını sular kaplamış, Bağdat ve civarı denizin ortasında bir ada halinde kalmıştı. Kışın şiddeti ve sular yüzünde notlar mahvolmuş, topu çeken mandalarla, beylik develer, katırlar otsuz kaldıkları için çoğu ölmüştü. Yerine yenilerini almak zorunda kaldılar.²⁴⁵

9 Mart 1648 Kandiye savaşı zamanı, Venedikliler'in Akdeniz'deki donanması şiddetli fırtınaya uğradı. Amiral Grimani'yi de taşıyan gemi ile beraber 18 kadirga ve 8 kalyon İpsara'da mahvoldu. Venedik donanmasının mahvolduğu haberi, Girit'te Karaboza (Gerbüze)'yı harâb etmiş olan Habip Ağa'nın getirdiği 70 başın gelişi

²⁴² İbrahim Peçevi , *Peçevi Tarihi*, s. 397-398.

²⁴³ İbrahim Peçevi , *Peçevi Tarihi*, s. 405.

²⁴⁴ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani...*, s. 55.

²⁴⁵ İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, s. 480.

sırasında İstanbul'a yetişti.²⁴⁶ 1645 senesinde Osmanlı donanması şiddetli rüzgar yüzünden Monembazia yakınlarında limana sığınmak zorunda kaldı.²⁴⁷

4. Ekonomik Etkiler

Tarıma dayalı bir ülke farklı nedenlerden tarım etkilendiği zaman çökmeye mahkûmdur. Vuku bulan doğal afetler ve bir sıra farklı nedenlerle birlikte gücünün doruk noktasında olan Osmanlı İmparatorluğu nerdeyse çöküş tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Sert iklim koşulları, artan nüfus baskısı, kuraklık ve kıtlık vakaları birleşerek imparatorluğu zor durumda bıraktı. Aşırı kar yağdığı zaman kara yolları kapanıyordu. Denizlerdeki şiddetli rüzgâr, kasırga yolları kullanılmaz hale getiriyor, gerekli gıda maddeleri, bölgerle taşınamıyordu. Bu yüzden soğuk dönemlerde zaman zaman kıtlık yaşılanıyordu. Kıtlık zamanı gıda maddelerinde fiyatlar aşırı şekilde yükseliyor ve halkı zor durumda bırakıyordu.²⁴⁸

Soğuktan hayvanların ölmesi, et sıkıntısına neden olmaktadır. Bütün bunlardan etkilenen reaya, devlete vergi veremiyordu. Böyle bir durumda halk, kolay etkilenmeyen yerlere göç etmek kararı aldı. Anadolu'dan Balkanlar'a, Kırım'a, İran'a ve Arap ülkelerine göç başladı.²⁴⁹ Özellikle de Orta Anadolu'nun kurak ova ve

²⁴⁶ Joseph von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.X, haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, Üçdal Neş., İstanbul, 1985, s. 101.

²⁴⁷ Joseph von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, s. 71.

²⁴⁸ Sabri F. Ülgener, *Darlık Bùhranlari ve İslam İktisat Siyaseti*, Mayaş Yay., Ankara, 1984, s. 45-46.

²⁴⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Kültür Yay., İstanbul, 2003, s. 55.

vadileri terk edildi.²⁵⁰ Farklı yerlere göç edenler, arkalarında tarlalarını bırakıyordu ve bu da hazinenin gelir kaynaklarını kaybetmesine neden oluyordu. Göçü önlemeye çalışan devlet, iskân girişimlerinde bulundu. Ama bu da bir yere kadar başarılı oluyordu.²⁵¹

9 Eylül 1555'te İstanbul'da ekmek sıkıntısı oldu. Gece kaçak ekmekçilere müsaade edilmek zorunda kalındı.²⁵² 1560 yılında Karadeniz'in kuzeyinde şiddetli bir kıtlık meydana geldi. Kuraklık yüzünden bir miktar Tatar, Dinyester nehrini geçerek Osmanlı topraklarına sığındı ve geldikleri yeni topraklarda kargaşaya yol açtılar.²⁵³ Dağılarak Boğdan sınırına kadar gittiler ve zaman geçtikçe sayıları arttı. Genellikle çoğu yiyecek bulmak için ailesiyle birlikte yayan gelmişti. Kırım'a gelen Tatar Nogayları, Kırım halkının da kıtlık çektiğini görerek farklı yerlere gitmek zorunda kalmışlardı. Steplerde avlanarak karınlarını doyuranlar, daha sonra sınırı aşip reyanın sürülerine zarar verdiler. Ruslar, felaketten bir hayli etkilenmişlerdi. Sertkiş, sürülerini kırdı. Soğukların ardından gelen kuraklık, ellerinde ve avuçlarında olan her şeyi aldı.²⁵⁴

²⁵⁰ Wolf-Dieter Hütteroth, "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", s. 24.

²⁵¹ Wolf-Dieter Hütteroth, "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", s. 24.

²⁵² Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadoluya Seyahat Günlüğü*, s. 163.

²⁵³ Mehmet Demirtaş, "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", s. 38.

²⁵⁴ Gilles Veinstein, "Karadenizin Kuzeyindeki 1560 Kuraklığı", s. 300.

Azak Kale'sinde halk, korkunç kıtlık yüzünden azap çekmekteydi. Tahıl tükenmiş, genel yiyecek olan balık, bu yıla zalmıştı.²⁵⁵ 1559-1560 yıllarında Azak'ı kuşatan Visnevieckij, kıtlık yüzünden zorlandı ve bu yüzden kuşatma sonuçsuz kaldı.²⁵⁶

1578 yılında Karadeniz'in esir pazarı olan Kefe'de yerli Müslümanlar, karınlarını doyurmak için kendileri ve aile bireylerini satmak zorunda kalmışlardı.²⁵⁷ Zor şartlar onları kendi rızalarıyla esir olmaya zorlamıştı.²⁵⁸

1564-1565 yılları, Anadolu'da büyük kıtlıklar yaşandı. 1577'e kadar devam eden kıtlık, ülkede şiddetli bir açlığa yol açtı. Özellikle Dubrovnik, Sakız, Limni, İstanköy, Rodos, Tarhanyat, Sığacık, Midilli ve Seferihisar gibi yerler ve Ege Bölgesi'nde büyük buğday sıkıntısı yaşandı. Fiyatlar aşırı bir şekilde yükseldi. İnsanlar açlıklarını gidermek için ot dahi yemek zorunda kalmışlardı.²⁵⁹ Kıtlık zaman zaman dışa bağımlı olan payitahtı da zor durumda bırakıyordu. Şartları zorlayan doğal afetler, İstanbul'a gıda sevkiyatına ket vurmuştu. Bilhassa 1574-1577

²⁵⁵ Gilles Veinstein, "Karadenizin Kuzeyindeki 1560 Kuraklığı", s. 302.

²⁵⁶ Gilles Veinstein, "Karadenizin Kuzeyindeki 1560 Kuraklığı", s. 297.

²⁵⁷ Gilles Veinstein, "Karadenizin Kuzeyindeki 1560 Kuraklığı", s. 297-299.

²⁵⁸ Mehmet Demirtaş, "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", s. 39.

²⁵⁹ Mehmet Demirtaş, "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", s. 38.

yıllarında İstanbul'da ciddi bir kıtlık yaşandı.²⁶⁰ 1573 kışında İstanbul'ayağan kar, şehirde kıtlık yaratmıştı. Ekmek sıkıntısı yüzünden ekmekçiler, narhı yükseltmiş, zahireciler de buğday satmayarak karaborsacılığa başvurmuştu. Devlet, İstanbul dışından un getirterek fiyatların düşmesini sağlamıştı.²⁶¹ 1595 senesinin Ocak ayında İstanbul'da yine sert soğuk ve fırtına sonucu, zahire getiren gemilerin gelmesi engellenmişti. Değirmenler çalışmamış, şehirde ekmek sıkıntısı baş göstermiştir. Fiyatlar yükselmiş, iki akçeye satılan ekmek üç akçeye satılır hale gelmiş, karaborsacılık şehri sarmıştı.²⁶² 1593-1594 senelerinde kıtlıktan dolayı koyun kesimi yasaklandı. Şahsi gemilerin yağlanmasına yasak getirildi. Un kıtlığından dolayı simit üretimi de azaltıldı.²⁶³ Mısır'da insanların açlık yüzünden yamyamlığa başladığına dair haberler dolaşmaktaydı.²⁶⁴

Zor şartlardan dolayı göçler nüfus oranında değişime neden oldu. Kayseri ve Amasya 1580'lere nazarn XVII. yüzyılın ortalarında nüfuslarının yarısını kaybetmişti. Samsun, Konya, Kayseri, Harput gibi yerlerde nüfus, 1570-1640 arası ortalama yüzde 63 oranında azaldı.²⁶⁵ 1594'te bu topraklarda yaşayan insanların bir

²⁶⁰ Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", *Türkler*, c.X, Ankara, 2002, s. 723.

²⁶¹ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s. 174.

²⁶² Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, s. 177.

²⁶³ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 206.

²⁶⁴ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 244.

²⁶⁵ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı...*, s. 315.

süre sonra yarıya düşmüştü.²⁶⁶ İngiliz elçi Sir Thomas Roe, 9 Temmuz 1622 tarihli bir yazısında nüfusla ilgili bilgiler vermektedir:

*“Osmanlı İmparatorluğu’nun en iyi ikieyaleti olan Rumeli ve Anadolu’da yemek için tek yumurta ve size içmek için bir bardak su verecek tek bir insana rastlamadan üç gün boyunca at sürebilirsiniz”*²⁶⁷

Tüm bu olaylara duraksamakta olan Osmanlı ticareti de eklendi. Ticaretin daha önceki durumuna bakarsak, Kara Ölüm’den hemen önce, 1315-1317 senelerinde uygunsuz iklim, tahıl yetersizliğine neden oldu. Bundan korkuya düşen insanlar, devlet görevlileri, birçok yerin yanı sıra Anadolu’dan da tahıl ithalatına başladılar.²⁶⁸ Ama bundan bir az sonra durumlar değişmeye başladı. Küçük Buzul Çağı’nın etkisiyle durmadan yağan yağmurlar sonucu toprak için gerekli olan ısı sağlanamadı. Topraklar erozyona maruz kaldı. Bu Akdeniz’in tarımsal üretimini önemli bir şekilde etkiledi. Yerleşmeler, yamaçlara çekildi, ovalar boşaldı, boş kalanyerler, sulak alanlar, bataklıklar, sazlıklara dönüştü.²⁶⁹

²⁶⁶ Hohann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.III, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s. 561.

²⁶⁷ Hohann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 560.

²⁶⁸ M. Ali Özdemir, “İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, s. 181.

²⁶⁹ Ayşegül Sabuktay “Akdeniz Tarihi, Kültürü ve Siyaseti: “Çoğulluğu ve farklılığı içeren bir birlik özlemi” sempozyum bildirileri”, *İzmir Akdeniz Akademisi Tarih Kitaplığı*, çev. Ali Çakıroğlu, İzmir, 2016, s. 148

XVI. yüzyılda durum yine değişti. Daha önce bol yağmurlara maruz kalan Akdeniz, şimdi de aşırı kuraklıkların etkisinde kaldı. 1550-1870 senesinde Akdeniz’de yaygın kuraklıklar, her tarafı kasıp kavurdu.²⁷⁰ 1570’teki kötü hasat sonucu, Barselona ve Andaluçya limanlarındaki iāşe etkilendi.²⁷¹ Bilindiği üzere bu bölgeler şeker kamışı üretimiyle tanınmaktaydı. Kuraklıklar bastırınca, bol suya ihtiyaç duyan şeker kamışı yetiştirmek için, elverişli şartlar ortadan kalktı. Bu bölgenin daha önceki önemini kaybetti. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Maderia’dan İstanbul’a şeker taşımakta olan bölge gemileri, bölge iktisadında oynadıkları önemli rollerini kaybetmişlerdir.²⁷²

XVI. yüzyılda Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki ticaret yollarının değişmesi Osmanlı’ya büyük bir darbe vurdu. Avrupa ve Asya kıtaları arasında bir trampelen olan Osmanlı toprakları ve limanları, önceki vazgeçilmez önemini kaybetti. İmparatorluğun pek çok canlı ticaret şehirleri giderek sönükleşti. XVI. yüzyılın sonlarına kadar İngiliz kumaşları Anadolu üzerinden Orta Asya’ya gönderilmekteydi. Ticaret yollarının değişmesiyle kumaşlar, Hint Okyanusu yoluyla Avrupa’ya doğrudan gönderilmeye başladı. Bu Osmanlı ekonomisine yılda 300.000 dükalık gibi

²⁷⁰ Faruk Tabak, *Solan Akdeniz...*, s. 234.

²⁷¹ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c.II, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul, 1999, s. 798.

²⁷² Rahime Edibali, Mehmet Edibali, *Cities of the Mediterranean from the Ottomans to the Present Day*, ed. Biray Kolluoğlu, Meltem Toksöz, c.40, sy. 40, London, 2010, s. 464.

büyükbir geliri kaybettiirdi.²⁷³ 1450-1650 senelerinde tekstil üretiminde ayrıcalıklara sahip olan Balkanlar, Anadolu, Levant, bu ayrıcalıklarını kaybetti. Osmanlı topraklarından ithal edilen tahılda yaşanan düşüş de üzerine eklendi.²⁷⁴

5. İsyân İklimi

XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu, gücünün doruk noktasındaydı. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmış büyük imparatorluk, varlığını sürdürmek için savaşmak zorundaydı. Doğu'da ve Batı'da savaşlar devam ederken imparatorluğun içinde isyanlar patlak vermeye başladı. İmparatorluk, önceki maddî olanaklarını yitirmişti. İnebahtı Savaşı'ndaki yenilginin giderlerini telafi için için salınan olağanüstü vergiler ülkede geniş çaptahuzursuzluk yaratmıştı.²⁷⁵ Bu zamana kadar imparatorluk, gerekli temel maddelerini kendi üretmekteydi ve genelde dışarıdan Avrupa yünlülere, Hint dokumaları, Rus kürkleri ve İran ipeği gibi lüks eşyalar ithal etmekteydi. Bu güç, İmparatorluk yöneticilerini dünyayı feth edebileceklerine inandırıyordu.²⁷⁶ Devletin düzenli bir sistemi vardı. Hükümet görevlileri bu sistemle düzenli maaş ve tımar almaktaydılar. Reyanın ödeyeceyi vergiler belirlenmişti. Devletin elinde her sınıfın yapısını denetleyecek güç vardı.²⁷⁷ Ama bir süre sonra bu sistem sarsılacak ve ülke yolsuzluk kargaşasına çevrilecekti.

²⁷³ Yusuf Yılmaz, Yahya Kadioğlu, "Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyânları Üzerindeki Etkileri", s. 271.

²⁷⁴ R.Edibali, M.Edibali, *a.g.m.*, s.464

²⁷⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 49.

²⁷⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 51.

²⁷⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, s.51.

İdari gelenek ve kanun diye bir şey kalmamıştı.²⁷⁸ Kıtılık yüzünden zor durumda kalan halk, devlet yöneticileri, bu kargaşa içinde sultan yetkisine karşı çıkmaya başlamıştı. Daha önce güçlü olan hukuk artık göz ardı ediliyordu.

Osmanlı yeni bin yıla girerken son altı yüz yılın en büyük kuraklığına da girmiş oldu. Aslında bir iki yıllık kuraklıklar Osmanlı'da görülmemiş olaylar değildi. Halk bu duruma ayak uydurmayı biliyordu. Arka arkaya altı yıllık kuraklıksa daha önce hiç görülmemişti. Halkı zor durumda bırakan bu olayın üzerine III. Murad(1574-1595) ve III. Mehmed'in aldırışsızlığı eklendi.²⁷⁹ Habsburglar ile devam eden savaş durumu daha da kritikleşti. Yeterli iâşe alamayan aç askerler, yerli kaynaklara saldırdı. Reaya, köylerden kaçmak zorunda kaldı.²⁸⁰ Macaristan'da görevli Anadolu sipahileri, ülkedeki durum yüzündenmoral bozukluğu yaşıyorlardı. Her şey üst üste gelmişti. Ülkede tarım iyi değildi, iktisadi darlık, salgınlar, siyasal huzursuzluk birlik yaratmıştı.²⁸¹ Askeri güçler, deniz savaşlarına katılmak istemiyordu.²⁸² Macarlarla savaş zamanı sert soğuklar ve kıtlığa dayanamayan

²⁷⁸ Mustafa Akdağ, "Celali Fetreti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.XVI, sy. 1-2, Ankara, 1958, s. 60.

²⁷⁹ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 195-196.

²⁸⁰ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 201.

²⁸¹William Griswold, *Anadoluda Büyük İsyân:1591-1611*, çev.Ülkü Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s. 11.

²⁸² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 49.

askerler sonunda isyan çıkardılar.²⁸³ Savaşmak istemeyen askerler, zamanlarını yollarda, çadırlarında geçirerek zaman kaybedilmesine neden oluyorlardı.²⁸⁴

Kıtlık, savaş ve bedelli alımlar, eşkiyalığın başlamasına neden oldu. Durum 1591'den itibaren kötüleşmeye başladı. Atlı eşkiyalar, köyleri yağmalamaya başladılar.²⁸⁵ Tüfenklerle donanmış eşkiya ordusu bile vardı.²⁸⁶ Devletin karışıklığı kaldırmak için gönderdiği memurlar bile durumdan yararlanarak köylüyü yağmaladı. Böyle bir durumda III. Murad köylüye kendini korumak için “adalet fermanı” yayımlamak zorunda kaldı. Bu zaman da ülkeyi bir ihtilal dalgası sardı. Köylüler memurlara karşı toplu ayaklanmalara başladılar. Halk köylerin yollarını kapatarak hiçbir yabancıyı içeri almıyor, beyler, ağalar bile köye gelemeyen olmuştu.²⁸⁷ 1596 senesinde halk, Sivas'a gelen Beylerbeyi Ahmet Paşa'yı içeri almadı, girmesine engel olmak için kapıları bile kapattılar.²⁸⁸ Eşkiya grupları gittikçe daha da güçlenerek “Celaliler” ismiyle anıldı.²⁸⁹ XVI. yüzyıl başlarında Bozok yaylasında Şeyh Celal isimli biri dinsel ayaklanmaya önderlik etmişti. XVI. Yüzyılın ikinci yarısında isyancılar, kendilerini meşruiyet kazanmak için Celali olarak adlandırdılar.²⁹⁰

²⁸³ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 243.

²⁸⁴ Mustafa Akdağ, “Celali Fetretî”, s. 64.

²⁸⁵ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 207-208.

²⁸⁶ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s-209.

²⁸⁷ Mustafa Akdağ, “Celali Fetretî”, s. 74.

²⁸⁸ Mustafa Akdağ, “Celali Fetretî”, s. 61.

²⁸⁹ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s.225.

²⁹⁰ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s.227

1596 senesinde kuraklık sona erse de, olaylar önü alınamayacak bir hale gelmişti. İmparatorluk 1606 senesinde Habsburglarla sulh imzaladıktan sonra Celalilerin üzerine gidebildi.²⁹¹ Unutmamalı ki, daha önce imparatorluğun otoritesine karşı çıkılacak böyle büyük kıyaslı bir isyan olmamıştı. 1596 senesinde devlet memurları, koyun almak için Karaman'a gittikleri zaman ilk kez Celalilerin açık isyanıyla karşılaştılar.²⁹² Binlerle başıbozuk eşkiyanın kaotik ayaklanmaları, örgütlü bir isyana çevrilmişti. Paralı, hoşnutsuz askerlerin sıralarına katılmasıyla sayıları gittikçe artmaktaydı.²⁹³ İstismardan bıkan reaya, Celalilere katılmaya başladı. Yiğitbaşılar bile kendi bölükleriyle Celali olmaktaydılar.²⁹⁴ Bu sırada harpten bıkmış ve reayayı soyamayan tımar sahipleri küçük ilk küçük Celali bölüklerini oluşturmuşlardı.²⁹⁵

1596 civarlarında halk savaş yüzünden daha önce ödedikleri verginin on misilini ödemek zorundaydı. Ama kuraklık yüzünden köylülerin ödeme güçleri nerdeyse sıfıra eşdeğerti. Bu yüzden onlar da memurlara karşı nefretle dolmaya başladılar. Bu nefret kendini fazla vergiler aleyhine ayaklanmalarla gösterdi.²⁹⁶ İsyana katılmayan köylüler, çareyidaha güvenli kentlere, dağbaşlarına göç etmekte

²⁹¹ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s.225.

²⁹² Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 226-228.

²⁹³ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s. 231.

²⁹⁴ Mustafa Akdağ, "Celali Fetreti", s. 62.

²⁹⁵ Mustafa Akdağ, "Celali Fetreti", s. 68.

²⁹⁶ Mustafa Akdağ, "Celali Fetreti", s. 57.

gördüler. Nüfus değişimine neden olan bu göç akını tarihe “Büyük Kaçgun” olarak geçti.²⁹⁷

1599 senesinde Celalilerin liderlerinden Karayazıcı ve Hüseyin Paşa'nın birleşmiş kuvvetleri Maraş'ta üzerlerine gönderilen Osmanlı birliğini yendiler. Daha sonra Karayazıcı'nı isyandan uzaklaştırmak amacıyla Çorum'a askeri komutan atadılar. Ama bir sene sonra Karayazıcı yine de padişah emirlerine uymamaya başladı. Karayazıcının Deli Hasan olarak bilinen kardeşi Osmanlı askerlerini birkaç defa yenilgiye uğrattı. Olayların karşısını almak için devlet, Deli Hasan'a Bosna Beylerbeyliği makamı verildi. Ama bu olayların karşısını almak için yeterli değildi. Celali liderleri her tarafa yayılmış durumdaydı. Devlet yine de Karayazıcı'nın eski yardımcılarında birine Bağdat Beylerbeyliği ve on iki adamına sancakbeylikler vermek zorunda kaldı.²⁹⁸ 1607 senesinde Kalenderoğlu Mehmed'in komutanlığı ile Celaliler, Ankara ve Bursa'yı kuşatmaya çalıştılar. 1608 senesinde Kuyucu Murad, Kalenderoğlu'nun kuvvetlerini kesin yenilgiye uğrattı. Bu olaydan sonra Celaliler, Safevîler'e sığınmak zorunda kaldılar.1610 senesinde Kalenderoğlu'nun sürgünde ölmesiyle Celali isyanları silsilesi son buldu.²⁹⁹

²⁹⁷ William J. Griswold, *Anadoluda Büyük İsyân: 1591-1611*, s. 39-40.

²⁹⁸ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s.246-247.

²⁹⁹ Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, s.252-253.

SONUÇ

Tezimiz Coğrafya-Tarih ilişkisi üzerine tasarlanmıştır. Konumuz, İbn Haldun'un "*Coğrafya kaderdir*" söyleminden yola çıkarak Montesquieu, Gumilyov'dan Braudel, Febvre gibi Annales tarihçilerine kadar uzuyor. Onların düşüncesine göre tarih ve coğrafya ayrı bir şekilde düşünülemez. Tarihi olayların anlaşılması için mutlaka coğrafi bilgilere ihtiyaç vardır ve coğrafi olayların da kendi tarihi vardır.

Genel sonuca göre 1970'li yıllarda literatüre coğrafya-tarih ilişkisini araştıran uzmanlar tarafından "*Çevre Tarihi*" terimi dâhil edildi. Bu bilim dalının amacı coğrafya-tarih ilişkisinden yola çıkarak coğrafyanın tarihe yön vereceğini ispatlamaktır. Tabiki bu düşünce başta genellikle tarihçiler tarafından kabul görmedi. Konuya öznel yaklaşarak coğrafi olayların etkisini küçümsediler. Ama çevre tarihçilerinin kendilerine göre argümanları vardı. Onlara göre, hiçbir olay durduk yere ortaya çıkmaz, her şeyin bir nedeni vardır. Daha önce hiçbir olay çevresel faktörler göz önünde bulundurularak incelenmedi. Ama konuya bu taraftan yaklaşıldığı zaman farklı boyutlar ortaya çıkıyor. Jared Diamond, William Griswold, Jack Goldstone, Sam White gibi çevre uzmanları, olayları yeni bakış açısıyla inceleyerek iklimin tarihe yön vereceği kansına vardılar. Bir coğrafya olayı olan iklim etkeni, insan varolduğundan günümüze kadar etkisini hep göstermiştir. Zaman zaman iklimin değişmesi dünya dengesinin de değişmesine neden oluyordu. Mesela, soğuk iklime alışık olan Mayalar, uygun dönemde etkisi tarihten silinemeyecek bir uygarlık yaratmışlardı. Zamanına göre fazla gelişmiş olan bu uygarlık, sıcak iklim şartlarında zamanla çökerek ortadan kayboldu. Ama sıcak, soğuk iklim, tüm toplumlara farklı şekilde etki göstermektedir. Mayaların aksine, Vikingler, sıcak

iklimde daha geniş alanlarda yayılma fırsatı bulmuşlardı. Sonra beklenmedik şekilde ortaya çıkan Küçük Buzul Çağı (1350-1850) Viking kolonileşmesinin karşısını almıştı.

Küçük Buzul Çağı'nın varlığı 1950 yıllarında keşfedildi. Uzmanlar, Alp buzullarının yer değişmesi kanaatine vardılar ve bu ilerleme hava sıcaklıklarını bir dereceye kadar düşürmüş, keskin fırtınalara neden olmuştu. Ama unutmamalı ki, soğuklar uzun seneler boyunca kesintisiz yaşanmamış, zaman zaman sıcak ve daha soğuk dönemler olmuştur. Tüm bu olaylar, tarihe güçlü bir şekilde etki gösterdi. Fransız tarihçi Emmanuel Le Roy Ladurie, 1960'larda ilk kez Küçük Buzul Çağı'nı bir iklim sorunu değil, tarihsel bir olay olarak tanımladı. Parker, İrlanda Katolik ayaklanması ve Babür iç savaşı da dâhil olmak üzere XVII. Yüzyılın ortalarına kadarki tüm mühim tarihi hadiseleri, Küçük Buzul Çağı ile irtibatlandırdı.

Peki, bu soğuk dönemlerin yaşanmasına sebebiyet veren olaylar hangisidir? Uzmanlar tarafından ortaya farklı nedenler atılmıştır. Charles Mann'a göre, Hinduların ormanları yakmayı durdurmasından sonra ormanlar, artmış ve atmosfere çok az karbon gitmiştir. Bu ise evrenin doğasını ve dengeyi bozmuştur. Parker'e göreyse, Güneş ısısının dünyaya zayıf yansması, artmış volkanik aktivite ve El-nino gibi olayların birleşimi Küçük Buzul Çağı'nı ortaya çıkarmıştır.

Çıkardığımız sonuca göre Küçük Buzul Çağı ilk darbeyi Vikingler'e vurmuştu. Sıcak iklim şartlarında Gröland ve İzlanda'ya yayılan Vikingler, soğuk iklim şartlarında zor durumda kaldılar. Soğuğun etkisiyle deniz yolları kapandı. Vikingler anakarayla hiçbir şekilde irtibata geçemediler. Gerekli gıda tedarik edilemedi. Tarım imkânsız hale geldi. Soğuk ve açlıktan binlerce Viking hayatını

kaybetti. Vikingler Amerika'ya ilk ayak basan topluluk olsa da, zor iklim şartları onların bu keşifini gölgede bıraktı.

Bu çağ kendisiyle açlık, veba gibi olaylar getirdi. Küçük Buzul Çağı'nın etkisiyle 1315-1317 senelerinde büyük açlık Avrupa'yı etkisi altına aldı. Durmadan yağan yağmurlar hayatı felç etti. Topraklar bataklıklara, göletlere çevrildi. Verimlilik aşağı düştü. Bu yüzden birkaç ay içinde açlık başladı. Buğday fiyatları yükseldi. İnsanlar çaresiz durumda kaldı. Ölenlerin sayısı gitgide artmaktaydı. Böyle bir durumda tahıldan üretilen bira ve farklı diğer mahsuller yasaklandı. II. Edward, piskoposlar üzerinde baskı yaratarak yedek tahıllarını satmaya zorladı ve tahıl ithalatı için teşvikler sundu. Gemi güzergâhlarının buzlanması, sellerin köprüleri yıkması, hayvanlarda yayılan epidemik hastalık, teçhizat hatlarının sıradan çıkması insanları daha da zor durumda bıraktı. İnsanlar, kabirleri açıp ölümlerin üzerinden değerli eşyalarını çalmak zorunda kaldı. Avrupa'da tahıl ürünleri tamamen yok olmuştu ve insanların "ekmek, ekme" diye çılgınlıkları duyulmaktaydı. Bazı durumlarda anneler, açlık yüzünden çocuklarını terk etmek zorunda kaldılar.

Açlığın arkasından bu sefer de hastalık, misafir oldu. 1348 senesinde dünyayı veba sardı. Veba, Asya'da ortaya çıkarak ticarî ilişkiler yoluyla Avrupa'ya taşınmıştı. Soğuk iklim hastalığın yayılmasını kolaylaştırıyordu. Sıcağa kaçan fareler hastalık taşıyıcılarıydı. Ortaçağ Avrupası'nda kentler temiz tutulmadığı için her yere yayılan milyonlarca fare, vebanın hızla yayılmasına neden oldu. Büyük açlık zamanı insanların bağışıklık sistemi zayıf düştüğünden hastalık kolay şekilde etki göstere biliyordu. Hastalığın Yahudiler tarafından yayıldığı ile ilgili söylenti duyuldu. Bu yüzden Yahudileri canlı-canlı yaktılar. Veba Avrupa nüfusunun neredeyse üçte birini öldürdü.

Küçük Buzul Çağı açlık, vebayla birlikte kendisiyle dünyaya yeni bakış açısı da getirdi. Çevre tarihçileri tarafından büyük coğrafi keşiflerin nedenleri yeniden araştırıldı. Küçük Buzul Çağı sonucu dünya ticareti tamamen etkilenmişti. Akdeniz'in bu karanlık çağında zeytinyağı üretimi azaldı. Şeker üretimi için işgücü kıtlığı oluştu. Tahıl ticaretiyse tamamen mahvolmuş durumdaydı. Avrupa'nın kendi kaynakları hesabına toparlanması güç görünüyordu. Bu yüzden yeni kaynaklar aranmaya başladı. Bu kaynaksız, zengin madenlere sahip Amerika'ydı. Sonuç olarak, Kristof Kolomb tarafından 1492 yılında Amerika keşfedildi.

Bu çağ aynı zamanda dünya düzenini tamamen değiştirdi. Yeni ilişkiler ortaya çıktı. Halk artık devlet yöneticilerini sorgular olmuştu. Devlet ise kıtlıklar, savaşlar, hastalıkların getirdiği yıkıntıyı vergi yükünü fazlaştırmaya çalışıyordu. Bundan bıkan halk, isyanlara başvurarak devleti kendileriyle hesaplaşmaya zorladı. İsyancıları kendilerini İngiliz köylü ayaklanmaları, Fransa'da ortaya çıkan The Jacquerie, The Tuchinat ve Kuzey Avrupalı denizci ayaklanmaları şeklinde gösterdi. Bunların dışında siyasi amaçlı savaşlar da oldu. Dönemin en büyük savaşı da ticarî merkez olan Flandre'ye sahip olmak için başlayan Yüzyıl Savaşları'dır (1337-1453).

Osmanlı toprakları da Küçük Buzul Çağı'nın etkisinden kaçınmamıştır. Öncelikle, Dendrokronolojistler tarafından Küçük Buzul Çağı'nın Anadolu'da olduğu isbatlanmıştır. Amerikalı Profesör Peter Ian Kuniholm, 1990 senesinde ağaçların yaş halkalarını inceleyerek Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı'da mevcut olduğu kanaatine varmıştır. Osmanlı Tarihçiliği'nde çevre tarihiyle ilgili çalışmalar Faruk Tabak, W. Griswold, Sam White tarafından yapılmıştır. Adı geçen tarihçiler, Celali isyanlarının nedenlerinden biri olarak iklim olaylarını göstermişlerdir. XVII.

yüzyılda dünyayı genel bir kriz sarmıştı. Ancak Sam White'ın deyimiyle, en çok sıkıntıyı Yakındoğu ülkeleri çekmişlerdir. Mesela, İmparatorluk toprakları yağmayan yağmurlar yüzünden susuz kalmıştı. Su kıtlığı yaşandığı zaman tarım da zarara uğruyor, bu yüzden köylüler, daha verimli topraklara göç ediyordu. Kuraklık kıtlığa, kıtlıksa açlığa neden oluyordu. 1560 senesinde Silistire, Akkirman, Boğdan ve Eflak bölgelerindeki kuraklık yaşanmış, insanlar ve hayvanlar açlıktan hareket kabiliyetini yitirmişlerdi. 1565-1566 yıllarında Mısır'da Nil nehrinin suyunun azalması nerdeyse felakete yol açmıştı. Büyük kıtlık, yağmurun nehrin sularını yükseltmesine kadar devam etmişti. Bu durumlar devletin vergi toplamasına zorluk çıkarıyordu. İyi hasat için yağmur kadar sıcaklık da gereklidir. Aşırı soğuklar kıtlığa neden olmaktaydı. Denizler donduğu zaman gerekli gıda gerekli alanlara taşınamıyordu. Bu zaman değirmenler hareketsiz kalarak ekmek kıtlığı yaratmaktaydı. 1571-1572'te Kuzey Anadolu ve Bulgaristan'da hayvanlar yoğun karlarda donarak öldü. İnsanlar, soğuktan meyve ağaçlarını keserek yakmak zorunda kalmıştı. Seller de toprağa zarar veriyor ve su baskınlarının zararı 50 senede telafi edilemiyordu. 11 Ağustos 1553 gecesi İstanbul'da şiddetli bir fırtına sonucu, denize akan su, öylesine kabardı ki birçok köyü su bastı. Pek çok insan öldü, ağaçları, tahılı, otları vb. sular alıp götürdü. Bu kasırğa padişahı bir hayli zarara uğrattı. Bazı gemiler de battı. Bu dönem salgın da Osmanlı hayatını etkilemekteydi. Vebadan kurtuluş için halk, zaman zaman toplu duaya çıkıyordu. Normal olarak, olaylar, siyasal hayatı da etkilemekteydi. Savaşan Osmanlı askerleri, soğuk yüzünden zor durumda kalabiliyor, ordu için gerekli erzak cephe bölgesine zor şartlar yüzünden gönderilemiyordu. Toplu ölümlere bile neden oluyordu. I. Viyana Kuşatması zamanında sert iklim kuşatmayı engelledi. 1593-1594 Osmanlı-Habsburg savaşı zamanı askerler buz üzerinde hareket etmek zorunda

kaldılar. Tüm bu olaylar dizisi, nerdeyse ekonomiyi mahv etti. Aşırı kar yağdığı zaman kara yolları kapanıyor, denizlerdeki şiddetli rüzgâr, kasırga yolları kullanılmaz hale getiriyor, gerekli gıda maddeleri, bölgelere taşınamıyordu. Bu yüzden soğuk dönemlerde zaman zaman yaşanan kıtlık zamanı gıda maddelerinde fiyatlar aşırı şekilde yükseliyor ve halkı zor durumda bırakıyordu. Soğuktan hayvanların ölmesi, et sıkıntısına neden olmaktaydı. Bütün bunlardan etkilenen reaya, devlete vergi veremiyordu. 1564-1565 yılları, Anadolu'da büyük kıtlıklar yaşandı. 1577'e kadar devam eden kıtlık, ülkede şiddetli bir açlığa yol açtı. Fiyatlar aşırı bir şekilde yükseldi. İnsanlar açlıklarını gidermek için ot dahi yemek zorunda kalmıştı. Tüm bu olaylar, Osmanlı ticaretini de etkiledi. 1550-1870 senesinde Akdeniz'i kuraklıklar, etkisine aldı. Bu yüzden XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Maderia'dan İstanbul'a şeker taşımakta olan bölge gemileri, bölge iktisadında oynadıkları önemli rollerini kaybettiler. Aynı dönemde Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki ticaret yollarının değişmesi Osmanlı'ya büyük bir darbe vurdu. Böylece, İmparatorluk, önceki maddi olanaklarını yitirdi. Farklı cephelerde savaş, ülke içerisinde doğal afetler, birlikte Osmanlı'yı zor durumda bırakmıştı. Önceleri devlet düzenini sağlayan sistem mahvolmuştu. Eşkiyalık baş kaldırmış, memurlar zor durumda olan halkı soymaktaydı. Buna dayanamayan halk, isyanlara başvurdu. Böylece ülkenin her tarafını ayaklanmalar etkisine aldı.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa, “Celali Fetreti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XVI, sy. 1-2, Ankara, 1958, s. 53-107.

AKKUŞ, Yakup, “XIV-XV Asırlarda Osmanlı ve Avrupa Ekonomileri: Bir Mukayese Denemesi”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sy. 40, İstanbul, 2009, s. 33-39.

AKYILDIRIM, Taylan, Tedirgin Anadolu, <http://www.ottomanhistorypodcast.com/2013/02/celali-rebellions-anatolia.html>.

ARNOLD, David, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, çev. Osman Bahadır, Alan Yay. İstanbul, 1995.

BAUER WISE, Susan, *Rönesans dünyası, Aristoteles'in Yeniden Keşfinden Konstantinopolis'in Fethine*, çev. Mehmet Moralı, ALFA yay., İstanbul, 2014.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, c.II., Eren yay., İstanbul, 1999.

BURKE, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay,, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012.

BURKE, Peter, *Fransız Tarih Devrimi*, çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı yay., Ankara, 2006.

BUSBECQ GHİSELİN, Ogier, *Türkiyeyi Böyle Gördüm*, Tercüman yay., (t.y.)

BEY-ZADE, Hasan, *Hasan Bey-Zade Tarihi*, haz.Şevki Nezihi Aykut, c.III, TTK, Ankara, 2004.

ÇELEBİ, Evliya, *Seyahetname*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, -Robert Dankoff, VIII. C., YKY, İstanbul 2003.

ÇELEBİ, Evliya, *Seyahetnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, 5. Kitap, c.I, YKY, İstanbul, 2010.

ÇELEBİ, Katip, *Cihannüma*, haz.Nevzat Bayhan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. yay., İstanbul, 2010.

ÇELEBİ, Asafi Dal Mehmed, *Şecaatname*, haz. H. Mustafa Eravcı, MVT yay., İstanbul, 2009.

ÇİVGİN, İzzet, *Orta Çağ Tarihi*, Maya yay., Ankara,2008

DEMİRTAŞ, Mehmet, “XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul’un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller”, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi*, c. IV., sy.2, 2004., s. 37-50.

DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadoluya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen,, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

DİAMOND, Jared, *Çöküş :Medeniyetler Nasıl Ayakta Kalır ya da Yıkılır?*, çev. Elif Kırıl, Timaş yay., İstanbul, 2006.

EDİBALİ, Rahime, Mehmet EDİBALİ, *Cities of the Mediterranean from the Ottomans to the Present Day*, ed. Biray Kolluoğlu, Meltem Toksöz, c.40, sy. 40, London, 2010, s. 464-471.

ERLAT, Ecmel, KAYAN, İlhan, “Son 1000 Yılın İklim Koşulları”, *Bilim ve Texnik Dergisi-TÜBİTAK*, c.41, sy.493, aralık, 2008, s.28-41.

FAGAN, Brian, *The Little Ice Age: How Climate Made History-1300-1850*, Basic Books, New York, 2002.

GENÇ, Özlem, “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa’sına Etkileri”, *Tarih Okulu*, sy. 10, Mayıs-Ağustos 2011, ss. 123-150.

GÖNENÇGİL, Barbaros, VURAL, Güneyi, “Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı ve Sosyal Etkileri”, *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 13-14 Ekim 2016 /13-14 October 2016, Ankara, s.10-25.

GRİSWOLD, J. William, *Anadoluda Büyük İsyân:1591-1611*, çev.Ülkü Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.

GUMİLYOV, Lev, *Etnogenez ve Yerin Biosferi*, çev. Kamil V. Nerimanoğlu, Aliheyder Ağakışiyev, Nurlan yay., Bakı, 2005.

GÜNGÖR, Emin, ÇAĞATAY, M.Namık, “Karadeniz’de Son 3000 Yılda Ani Çevresel Değişimler”, c.V, sy. 4, Ağustos 2006, İstanbul, s. 23-33.

GÜRKAN, Ülker, “Montesquieu Ve Kanunların Ruhu ”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 40, sy. 1-4, 1988, s.9-31.

HAMMER, Joseph, *Osmanlı Devleti Tarihi*, haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, c.X, Üçdal Neş., İstanbul, 1985.

HANİLÇE, Murat, “Coğrafi Keşiflerin Nedenlerine Yeniden Bakmak”, *Tarih Okulu*, sy. VII, Mayıs-Ağustos, 2010, s. 47-70.

HÜTTEROTH, Dieter-Wolf, “Osmanlı Topraklarının Ekolojisi”, *Geç Osmanlı imparatorluğu-1603-1839*, ed.Suraiya Faroghi, çev. Fethi Aytuna, c.III, kitap yayınevi, İstanbul, 2011, s. 35-64.

HÜSEYNOV, Nazim , *Sinoptik meteorologiya*, derslik, Bakı, 2011.

İbn HALDUN, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, c.I, Dergah yay., İstanbul, 2007.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik çağ(1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2003.

KADIOĞLU, Mikdat, *Bildiğiniz Havaların Sonu*, Güncel yay., İstanbul, 2001.

KADIOĞLU, Yahya, YILMAZ, Yusuf, “Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyanları Üzerindeki Etkileri “, *Studies of the ottoman domain*, c.VII, sy.12, Şubat 2017, s.267-288.

KARADEMİR, Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı, Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660)*, Kitap yay., İstanbul, 2014.

KELLY, Morgan Gráda, O Cormac, “The Waning of the Little Ice Age: Climate Change in Early Modern Europe”, *Journal of Interdisciplinary History*, xliv:3, İngiltere, 2014, s. 301-325.

KILIÇ, Orhan, “Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtliklar”, *Türkler*, c.X, sy.23, Ankara, 2002, s.718-730.

KILIÇ, Orhan, “Mühimme Defterlerine Göre 16. yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devletinde Doğal Afetler”, ed. Kemal Çiçek, *Pax Ottomana Studies in Memoriam*, Haarlem, Ankara, 2001, s. 793-820.

LADURİE, Emmanuel, *Times of Feast, Times of Famine : A History of climate since the year 1000*, trans. Barbara Bray, Doubleday/company, inc, New York, 1971.

LAMB, H.Hubert, *Climate, History and the Modern World*, Routledge, New York, 1995.

Little Ice Age: Big Chill, History Channel, pro.Ron Nelson, ABD, 2015.

MANN, Charles, *1493: Uncovering the New World Columbus Created*, tanıtım, 2011, <https://www.granneman.com/personal/commonplacebook/history/mann-1493-uncovering-the-new-world-columbus-created/>

MONTANARÌ, Massimo, *Avrupa'da Yemeğin Tarihi*, çev. Mesut Önen, Biranda Hinginar., AFA İntermedia, İstanbul, 1995.

MCEVEDY, Colin, *Ortaçağ Tarihi Atlası*, çev.Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi yayınları, İstanbul 2004.

MEMMEDOV, Qerib, Mahmud XELİLOV, *Ekoloqların məlumat kitabı*, Elm neş., Bakı,2003

ORBAY, Kayhan, “Osmanlı Topraklarında ‘Küçük Buzul Çağı’nın Etkileri Hakkında Bazı Notlar” , *Kebikeç*, sy. 23, Ankara, 2007, s.85-93.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler, ed.Elizabeth Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk, Tarih vakfı yurt yay., İstanbul, 2001.

ÖZDEMİR, M.Ali, “İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, c.VI., sy. 2, aralık 2004, s.173.

PEÇEVİ, İbrahim, *Peçevi tarihi*, çev. Murat Uraz, Son Telegraf Matbaası, İstanbul, 1969.

POLAT, Osman, Sevda POLAT, Erhan AKÇA, “Küresel Isınmada Ormanların Karbon Tutulumuna Etkisi (Tarsus-Karabucak Örneği)”, *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, özel sayı, Kahramanmaraş, 2012.s.313-319.

POLONYALI, Simeon, *Polonyalı Simeonun Seyahetnamesi*, çev. Hrand D. Andriasyan, Kesit yay., İstanbul, 2007.

SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Yay., İstanbul, 2015.

SEZER, Onur, “Küresel Isınma Nedir?”, *EMO Genç Ankara Şube bildirisi*, IV. Öğrenci Üye Kurultayı, Ankara, 2007.

SELANİKİ, Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, haz. Mehmet İpşirli, c.II, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989.

SABUKTAY, Ayşegül, “Akdeniz Tarihi, Kültürü ve Siyaseti: Çoğulluğu ve Farklılığı İçeren Bir Birlik Özlemi”, Sempozyum Bildirileri, *İzmir Akdeniz Akademisi Tarih Kitaplığı*, çev. Ali Çakıroğlu, İzmir, 2016.

ŞANS, Ömür, Göksel BAŞ, “17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kriz ve Dönüşüm”, *Toplumsal Tarih*, sy. 241, Ocak 2014, s. 56-59.

ŞÜKÜROĞLU, H. Evrim, “Buzullar ve Kuvaterner Buzul Dönemleri”, *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, sy. 18, Ankara, 2014, s. 55-60.

TABAK, Faruk, *Solan Akdeniz: 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, İstanbul, 2010.

ÜLGENER, F. Sabri, *Darlık Bùhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Mayaş Yay., Ankara, 1984.

VEINSTEIN, Gilles, “Karadenizin Kuzeyindeki 1560 Kuraklığı”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, ed. Elizabeth Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2001, s.297-306.

VRIES, d.Jan, “The Crisis of the Seventeenth Century: The Little Ice Age and the Mystery of the Great Divergence”, *Journal of Interdisciplinary History*, xlv:3, 2014, s.369–377.

WHITE, Sam, *Osmanlıda İsyân İklimi*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2013.

EKLER

Soğuk, yokluk, kıtlık ve hastalıktan yüz binlerce insanın kırıldığı kıta Avrupa'sında ölüm günlük hayatın sıradan bir simasıydı, her an heryerde herkesin karşısına çıkabilirdi.

Resim 1: Hans Holbein, Ölümün Dansı-1549³⁰⁰

³⁰⁰ <https://line.do/tr/tarihi-degistiren-600-yillik-kara-kis/dze/vertical>

Lehistan seferinin ilk adımı 1620 uaro zaferinden sonra 1621’de Hotin zerine yürüyen Sultan II. Osman, Leh ve Boğdan kuvvetleri karşısında imparatorluk tarihinin en ağır yenilgilerinden birine uğradı. Ordu erken bastıran kış yüzünden kırıldı. Genç sultan hezimetten isteksiz savaşan yeniçerileri sorumlu tutacak ve canından olacaktır.

Resim 2: Walery Eljasz Radzikowski (1841-1905), Osmanlı Ordusu’na İklım Darbesi³⁰¹

³⁰¹ <https://line.do/tr/tarihi-degistiren-600-yillik-kara-kis/dze/vertical>

Resim 3: İsveç'teki Kıtılığı Gösteren Tarihi Bir İllüstrasyon³⁰²

³⁰² <https://line.do/tr/tarihi-degistiren-600-yillik-kara-kis/dze/vertical>

Resim 4: Pieter Bruegel the Elder, Kuş Kapanı ile Kış Manzarası (Winter Landscape with a Bird Trap, 1565)³⁰³

³⁰³ <https://line.do/tr/tarihi-degistiren-600-yillik-kara-kis/dze/vertical>

ÖZET

Küçük Buzul Çağı 1350-1850 senelerinde dünyayı kendi etkisine aldı. Genel araştırmadan çıkardığım sonuca göre, dünyaya yön verme gücüne sahipti. Soğuk, yağmur, kuraklık, kıtlık, hastalık getirerek binlerle insanın ölümüne neden oldu. İnsanın başına gelecek her hangi bir kötü olay bütün ihtimallerde üzücüdür. Ama ya bu ölümler modern yeni bir döneme geçiş sağlarsa? Küçük Buzul Çağı, Büyük Coğrafi Keşifleri başlattı. İnsanlar dünyaya açıldı, daha önce hiç görmedikleri, bilmedikleri topraklara ayak bastılar. Keşifler Avrupa insanının hırsı, daha çok para, altın elde etme amacıyla başladı, köle ticaretine olanak sağladı. Ama insanların düşüncesi de değişti. Birey kavramı ortaya çıktı. Bu yeni insan kralını, ağasını, psikoposunu sorgular oldu. Hakları için isyanlara başvurdu. Otorite olan krallar, halkın arzusuyla hesaplaşmak zorunda kaldı. Ama Osmanlı için etkisi daha büyüktü ve zorlukla onarılacak kadar derindi. Osmanlı'nın seneler boyu varlığını sürdüren ve güçlü bir şekilde düzenini sağlayan sistemi dağıldı. Otoriteye karşı daha önce hiç görülmemiş örgütlü ayaklanmalar oldu. Osmanlı'nın bu dönemde farklı cephelerde savaştığını biliyoruz. Ama Sam White'ın da yazdığı gibi, doğa el vermiş ve iklim nisbeten yumuşak olsaydı, uzun süreli bir çatışmanın giderleri bile kaldırılabilirdi.

Anahtar Kelimeler: Küçük Buzul Çağı, İklim Değişikliği, Avrupa, Osmanlı, İsyen İklimi

SUMMARY

The Little Ice Age influenced the world between the years 1350-1850. According to the outcome of my general investigation, it had the power to direct the world. Cold, rain, drought, famine brought diseases and caused the death of thousands of people. Any sinister thing that happens to a person is upsetting in all probability. But what if these deaths provide a modern transition? The Little Ice Age has launched the Great Geographical discoveries. People uncovered and explored the earth, they stepped on the lands they had never seen before. Any sinister thing that happens to a person is upsetting in all probability. But what if these deaths provide a modern transition? The Little Ice Age has launched the Great Geographical discoveries. People uncovered and explored the earth, they stepped on the lands they had never seen before. At first the sense of greed of European people made discoveries begin with the aim of acquiring more money or gold and caused the slave trade. But people changed their minds too. The concept of individualism emerged. This new human being started querying his king, master, pastor. He rebelled for his rights. The kingdoms had to deal with the desire of the people. But for the Ottomans the influence was bigger and harder enough to be repaired. The system of the Ottoman Empire, which sustained its existence throughout the years and provided its order in a powerful manner disintegrated. The organized riots that had never been seen against authority were raised. We know that the Ottomans fought in different fronts in that period. But as Sam White wrote, if nature gave its hand and the climate was relatively soft, even the costs of long-time violent confrontations could be removed.

Keywords: Little Ice Age, Climate Change, Europe, Ottoman, Climate of Rebellion